

İSLÂM ARAŞTIRMALARINDA KAYNAK, METİN VE YORUM

EDİTÖR:
DR. ÖĞR. ÜYESİ RECEP ERKMEN

BİDGE Yayınları

İslâm Araştırmalarında Kaynak, Metin ve Yorum

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN

ISBN: 978-625-8821-88-8

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-09-08

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İÇİNDEKİLER

Şer‘iyye Sicillerinde Kayıt, Belge ve Dava Ayrımı: Erzincan Ve Eğin Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme	1
---	---

MEHMET GAYRETLİ

Nahiv Tespitiyle Bağlam Yorumuna Dair Bir İnceleme: Et-tabakâtü'l-kübrâ'da “sâlih” Köklü İfadeler	14
--	----

İBRAHİM TOZLU

Samimiyetin Kabulü, Nübüvvetin Sınırlandırılması: Tor Andræ'de Hz. Peygamber ve Vahyin Psikolojik Yorumu	29
---	----

HACI YILDIZ

Soruyu Cevaplamak, Dikkati Yönlendirmek: Kur'an'da Seçilmiş Yes'elûneke Âyetleri	46
---	----

İBRAHİM KOÇYİĞİT

BÖLÜM 1

ŞER‘İYYE SİCİLLERİNDE KAYIT, BELGE VE DAVA AYRIMI: ERZİNCAN VE EĞİN TEZLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

MEHMET GAYRETLİ¹

Giriş

Şer‘iyye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde tutulan kayıtları ihtiva etmeleri sebebiyle hukuk tarihinin başlıca kaynakları arasındadır. Tarafların iddia ve talepleri, mahkemede yapılan işlemler, ileri sürülen deliller ve verilen hükümler bu defterlerden takip edilebilir. Siciller üzerine hazırlanan lisansüstü tezler de çok sayıda kaydı okuyup tasnif ederek araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Ne var ki bu tezlerde verilen “kayıt”, “belge” ve “dava” sayıları her zaman aynı şeyi ifade etmez. Defter kenarında yer alan numara çoğu zaman bir sicil kaydını gösterir. Bu kaydın müstakil bir belgeye mi, önceki veya sonraki kaydın devamına mı, yoksa aynı davanın bir safhasına mı ait olduğu ayrıca belirlenmelidir.

Bu bölümde yazarın danışmanlığında hazırlanan dört yüksek lisans tezindeki sayım ve tasnif usulleri karşılaştırılmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Türkiye. ORCID: 0000-0003-3621-1398.

İncelenen alışmalar Sefa elik'in 11 numaralı Eğin sicili, Mustafa Can'ın 24 numaralı Eğin sicili, Malik Talan'ın Erzincan sicillerindeki vakıf kayıtları ve nder Macit'in C55 numaralı defterin belirli sayfaları üzerine hazırladığı tezlerdir. Konuları ve kapsamaları farklı olsa da bu çalışmalar ortak bir soruyu gündeme getirmektedir: Bir sicil kaydının müstakil belge veya aynı davanın devamını olduğu hangi ltlerle belirlenecektir?

İnceleme, tezlerde yer alan açıklamalar ve verilen rakamlarla sınırlıdır. Sicillerin asıl görüntüleri baştan sona yeniden okunmamış, sayımlar ayrıca tekrarlanmamıştır. Bu sebeple inceleme, tezlerin sonuçlarını yeniden hesaplamaktan çok kullanılan terimlerin ve sayım tercihlerinin neyi ifade ettiğini belirlemeye yöneliktir. nce her tezin kendi adlandırması korunmuş, ardından sicil kaydı, belge, hukukî mesele ve dava arasındaki fark değerlendirilmiştir.

Bu bölümün temel iddiası, şer'iyye sicillerinde verilen sayıların ancak araştırmacının kayıtları ayırma ve birleştirme gerekleriyle birlikte anlaşılabileceğidir. Sayılan birim açıkça belirtilmediğinde rakamın neyi gösterdiği belirsizleşir ve farklı çalışmalar arasında sağlıklı karşılaştırma yapılamaz. Dört tez üzerinden bu tercihlerin sonuçları gösterilecek, ardından kayıt, belge ve dava sayılarının birbirinden ayrılmasına yardımcı olacak bir tasnif ve sayım usulü önerilecektir.

şer'iyye Sicillerinde Kayıt, Belge ve Dava

şer'iyye sicilleri, geçmişte meydana gelen hadiselerin mahkemeye intikal eden ve ktip tarafından kayda geçirilen yönlerini yansıtır. Bir sicil kaydında tarafların iddia ve talepleri, cevapları, sundukları deliller, yapılan usul işlemleri ve verilen hüküm bir arada veya ayrı ayrı yer alabilir. Sicil, uyuşmazlığın konusu yanında mahkemenin işleyişi ve belge düzenleme usulü hakkında da bilgi verir. Agmon ve Shahar (2008, ss. 14-15), şer'iyye mahkemelerinin hukuk, toplum ve kurumlar arasındaki ilişkiler

gözetilerek incelenmesi gerektiğini belirtir. F. Çelik (2021, ss. 139-140) ise sicillerin toplumsal ve ekonomik veri sağlama işlevi yanında, mahkemenin işleyişini yansıtan metinler olarak da incelenmeye başlandığını göstermektedir.

Yunus Uğur'un yöntem konusundaki uyarıları bu yaklaşımı tamamlar. Uğur (2003, s. 309), araştırma sorusu açıkça ortaya konmadan birkaç defterin taranmasını, sicillerin temsil gücünün sorgulanmamasını ve kayıt sürecinin gözden kaçırılmasını başlıca problemler arasında sayar. Bu uyarı, sayısal veriye dayanan incelemelerde ayrıca önem taşır. Aynı kişi farklı tarihlerde birden fazla hukukî muamele yaptırabilir veya birden fazla davanın tarafı olabilir. Tek bir davaya ilişkin başvuru, erteleme, şahitlerin dinlenmesi, tezkiye ve hüküm farklı kayıtlara geçirilebilir. Buna karşılık bir belge, veraset, alacak ve vekâlet gibi birden fazla hukukî mesele içerebilir.

Sicil defterlerinde hüccet, ilâm, ma'rûz, mürâsele ve tereke kaydı yanında merkezden gönderilen hüküm ve fermanlar da bulunabilir. Bu belgelerin düzenleniş ve yazım biçimleri birbirinden farklıdır. Gedikli (2005, s. 189), bazı sicillerin belirli bir işlem türüne ayrıldığını, bazılarında ise farklı belge çeşitlerinin aynı defterde toplandığını belirtir. Şürût ve sicillât literatüründe şekillenen sakk usulü, belgelerin belirli kalıplar içinde düzenlenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte belge metninin sınırı ile araştırmacının takip ettiği hukukî meselenin veya davanın sınırı her zaman örtüşmez.

Bu nedenle sicil kaydı, belge ve dava birbirinden ayrılmalıdır. Bu incelemede, defterde bir kenar numarası altında yer alan veya numarasız olsa da ayrı yazıldığı anlaşılan metin sicil kaydı olarak ele alınmaktadır. Bu kayıt müstakil bir hüccet veya ilâm oluşturabileceği gibi önceki ya da sonraki kaydın devamı da olabilir. Aynı belge içinde veraset, alacak, vekâlet veya nafaka gibi birden fazla hukukî mesele yer alabilir. Bir davanın başvuru, şehâdet, tezkiye ve hüküm gibi safhaları ise ayrı kayıtlarda yer alabilir. Sicile

konu olan hadisenin mahkeme dışında kalan yönleri de bulunabilir. Bu sebeple verilen toplamın kayıt, belge veya dava sayılarından hangisine ait olduğu açıkça belirtilmelidir. Konu tasnifi yapıldığında, aynı belgenin birden fazla başlık altında değerlendirilip değerlendirilmediği de gösterilmelidir.

İncelenen Tezlerde Kayıt ve Belge Sayımı

İncelenen tezler, defterdeki her kayıt numarasının müstakil bir belgeye veya davaya karşılık gelmediğini göstermektedir. Bu farklılıklar, defterdeki numaralandırmadan, aynı davaya ait kayıtların farklı sayfalara dağılmasından veya inceleme için seçilen sayfa aralığından kaynaklanabilir. Başlıca örnekler Tablo 1’de birlikte gösterilmiştir.

Tablo 1. Dört tezde kayıt ve belge sayımının karşılaştırılması

Çalışma	Tezde bildirilen kapsam ve sayı	Yapılan ayırma veya birleştirme	Sonuç
S. Çelik, 2018	11 numaralı Eğin sicili: 40 varak, 80 sayfa ve kenar numaralarına göre 159 belge (s. 25)	Kenar numarası ile metinlerin tek tek sayımının karşılaştırılması	Tezde metinler tek tek sayıldığında 161 belgeye ulaşılmıştır
Can, 2019	24 numaralı Eğin sicili: 20 varak, 39 sayfa ve kenar numaralarına göre 78 birim (tezde belge) (s. 27)	Aynı olayın devamı sayılan kayıtların tek belge altında birleştirilmesi	55 belge kabul edilmiştir
Talan, 2020	Dört Erzincan defterinde 2928 belge vardır ve bunların 128’i vakıfla ilgilidir. “Boş olan tevliyetin talep edilmesi” başlığı altında 43 belge yer almaktadır (ss. 4-5, 18-19).	Usule ilişkin kayıtların asıl tevliyet taleplerinden ayrılması	34 tevliyet talebi belirlenmiş, bunların 33’ü olumlu sonuçlanmıştır

Çalışma	Tezde bildirilen kapsam ve sayı	Yapılan ayırma veya birleştirme	Sonuç
Macit, 2023	C55 defterinin 47-100. sayfaları: 158 numaralı kayıt 100. sayfada başlar (s. 206)	Transkripsiyonun araştırmanın sayfa sınırında, kaydın ortasında sona ermesi	Kayıt nafaka başlığına alınmış, metnin yarım kaldığı belirtilmiştir

Kaynak: S. Çelik (2018, s. 25), Can (2019, s. 27), Talan (2020, ss. 4-5, 18-19) ve Macit (2023, s. 206) temel alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

S. Çelik’in incelediği 11 numaralı Eğin sicili Hicrî 1285-1286, Miladî 1868-1870 yıllarına aittir. Defter 40 varak ve 80 sayfadan oluşur. Tezde kenar numaralarına göre 159 belge bulunduğu belirtilmiş, metinler tek tek sayıldığında sayı 161’e çıkmıştır (S. Çelik, 2018, s. 25). Bazı kayıtların silik olması sebebiyle okunamadığı da kaydedilmiştir. İki sayının neden farklılaştığı açıkça gösterilmemiştir. Bu sebeple kenar numaralarından hareketle belge sayısını belirlemek ihtiyat gerektirir. Numarasız kayıtların ve okunamayan kısımların sayıma nasıl dâhil edildiği ayrıca açıklanmalıdır.²

Can’ın 24 numaralı Eğin sicilindeki sayım usulü daha açık biçimde takip edilebilmektedir. Hicrî 1301-1302, Miladî 1883-1885 yıllarını kapsayan defter 20 varak ve 39 sayfadan oluşmaktadır. Can, kenar numaralarına göre belirlediği 78 kaydı tezinde “belge” olarak adlandırmış, aynı olayın devamı saydığı kayıtları tek belge altında birleştirerek 55 belgeye ulaşmıştır (Can, 2019, s. 27). Aradaki fark, devam kayıtlarının bir araya getirilmesinden doğmaktadır. Tezde ilk sayım ile birleştirme sonrasındaki sayının birlikte verilmesi, tasnifin toplamı nasıl değiştirdiğini izlemeyi sağlar.³

² Tezin başlık ve kapak sayfasında tarih H. 1285-1286 olarak verilirken Türkçe özetinde H. 1286-1287 şeklinde yazılmıştır. Bu çalışmada tezin başlık ve kapak bilgisi esas alınmıştır.

³ Tezin başlık ve kapak sayfasında Miladî tarih M. 1883-1885 olarak verilirken Türkçe ve İngilizce özetlerinde sehven M. 1868-1870 yazılmıştır. Bu çalışmada tezin başlık ve kapak bilgisi esas alınmıştır.

Talan'ın çalışması, konu taramasından elde edilen oranların nasıl yorumlanması gerektiğini gösterir. C52, C53, C54 ve C55 numaralı dört defterde yer alan 2928 belgenin 128'i vakıfla ilgili olarak tasnif edilmiş ve oran yüzde 4,4 olarak verilmiştir (Talan, 2020, ss. 4-5). Bu oran, taranan belgeler içinde vakıfla ilgili olanların payını gösterir. Erzincan'daki bütün hukukî başvuruların veya vakıf ilişkilerinin yüzde 4,4 olduğu şeklinde okunamaz. Mahkemeye intikal etmeyen hukukî muamele ve ihtilaflar, günümüze ulaşmayan defterler ve aynı davaya ait birden fazla belgenin bulunması böyle bir genellemeye imkân vermez.

Talan'ın “boş olan tevliyetin talep edilmesi” başlığı altında topladığı 43 belge arasında taleplerin farklı safhalarına ilişkin kayıtlar da vardır. Erteleme, şahit istenmesi ve şahitlerin tezkiyesine ilişkin kayıtlar ayrıldığında 34 tevliyet talebi kalmakta, bunların 33'ünün olumlu sonuçlandığı görülmektedir (Talan, 2020, ss. 18-19). “Dolu olan tevliyetin talep edilmesi” başlığındaki 31 belge de duruşmanın ertelenmesine ve şahitlerin tezkiyesine ilişkin kayıtlar ayıklandığında sekiz ayrı davayla ilişkilendirilmektedir. Vakıf malına müdahaleye ilişkin 28 belgenin ise beş davaya ait olduğu tespit edilmiştir (Talan, 2020, ss. 27, 42). Bu örnekler, belge sayısının dava sayısını doğrudan vermediğini açıkça göstermektedir. Kayıtların aynı davaya ait olup olmadığı taraflar, talep, tarih, konu ve önceki kayıtlara yapılan göndermeler birlikte değerlendirilerek belirlenmelidir.

Macit'in tezi, araştırma için seçilen sayfa aralığının belge bütünlüğüyle örtüşmeyebileceğini gösterir. C55 defterinin 1-44. sayfaları daha önce başka bir tezde incelenmiş, Macit ise 47-100. sayfaları ele almıştır. Böylece 45 ve 46. sayfalar iki çalışmanın bildirilen kapsamı dışında kalmıştır (Macit, 2023, s. v). 158 numaralı kayıt da 100. sayfada başlamış, tezde incelenen sayfa aralığının sonuna gelindiği için transkripsiyon cümlelerinin ortasında kesilmiştir (Macit, 2023, s. 206). Buradaki kesinti, sicildeki fizikî bir kayıptan

ziyade tezin seçtiği sayfa sınırından kaynaklanmaktadır. Kayıt nafaka başlığı altında tasnif edilmiş olsa da devamı ve hükmü bilinmemektedir. Bu kayıt, devamı görülmeden tamamlanmış belge veya sonuçlanmış dava sayısına dâhil edilmemelidir.

Belge ile Dava Arasındaki İlişki

Bu örneklerin gösterdiği asıl mesele, tek bir doğru sayı bulmaktan çok her sayının neyi ifade ettiğini belirlemektir. Transkripsiyonda varak veya sayfa, kenar numarası ve sicil kaydı esas alınır. Belge neşrinde metnin başlangıcı, sonu ve belge türü önem taşır. İslâm hukuku uygulamasını inceleyen araştırmacı ise aynı belgede yer alan hukukî mesele ve muameleleri ayrıca tasnif edebilir. Dava sayısı belirlenirken başvuru, erteleme, şahitlerin dinlenmesi, tezkiye ve hüküm kayıtlarının aynı yargılama sürecine ait olup olmadığı araştırılmalıdır.

Eğin sicilleri bu ayrımın önemini açık biçimde gösterir. Can'ın devam kayıtlarını bir araya getirmesi, bir uyuşmazlığın farklı kenar numaraları altında sürebildiğini ortaya koymaktadır (Can, 2019, s. 27). Buna karşılık veraset, borç, alacak ve vekâlet gibi hususlar tek bir belgede de birleşebilir. Böyle durumlarda ana konu ile tali konuların birlikte kaydedilmesi belgenin hukukî muhtevasını daha doğru yansıtır. Veraset ana konu olarak gösterilirken alacak, ikrar veya vekâlet tali başlıklar altında ayrıca belirtilebilir. Aynı belgede birkaç hukukî meselenin bulunması, her birini ayrı bir davaya dönüştürmez.

Yazarın daha önce yayımlanan Erzincan Şer'iyye Sicillerine Göre Müslim-Gayrimüslim İlişkileri başlıklı çalışması, belge seçiminin kapsamını açıkça tanımlamanın önemini gösteren başka bir örnektir. Çalışmada dört defter taranmış ve taraflarından en az biri gayrimüslim olan 12 belge incelenmiştir. Bu belgelerin dördü veraset, üçü kayyım tayini, üçü alacak, biri vesayet ve biri nikâhın yenilenmesiyle ilgilidir (Gayretli, 2021, s. 276). Bu tasnif, seçilen

belgelerin hukukî konulara göre dağılımını gösterir. Ancak bu 12 belge, şehirdeki bütün Müslim ve gayrimüslimlerin mahkemeyele ilişkisini açıklamaya yetmez. Ulaşılabilecek sonuç, incelenen belgelerde görülen hukukî başvuru ve uyuşmazlık türleriyle sınırlı tutulmalıdır.

Sicil Kayıtlarının Tasnifi İçin Önerilen Alanlar

Sayım farklarının izlenebilmesi için araştırma cetvelinde sicil kaydı, belge, hukukî konu ve dava birbirinden ayrılmalıdır. Her kayıt sayfa, kenar numarası ve gerektiğinde satır aralığıyla gösterilmeli, önceki veya sonraki kayıtla bağlantısı kaydedilmelidir. Birden fazla kaydın aynı belgeyi oluşturduğu durumlarda ortak bir belge numarası kullanılabilir. Başı veya sonu eksik olan metinler de tamamlanmış belgelerden ayrı gösterilmelidir. Tablo 2 ile Tablo 3, kayıtların tespiti ve hukukî tasnifi sırasında kullanılabilecek asgarî alanları göstermektedir.

Tablo 2. Sicil kaydının tespiti ve belge bütünlüğü için önerilen alanlar

Kayıt alanı	Kaydedilecek bilgi	İşlevi
Defter bilgisi	Yer, defter numarası, tarih aralığı ve arşiv künyesi	Kaynağı tanıtır
Sicildeki konum	Varak veya sayfa, satır aralığı ve kenar numarası	Kaydın yeniden bulunmasını sağlar
Kayıt birimi	Defterde müstakil olarak numaralanan veya ayrı yazılan kayıt	Defterdeki kayıt sayısını korur
Bütünlük durumu	Tam, başı eksik, sonu eksik, silik veya devam kaydı	Eksik kayıt ile tamamlanmış belgeyi ayırır
Devam bağlantısı	Önceki ve sonraki kayıtların numarası	Aynı belge veya davaya ait devamı gösterir
Belge numarası	Aynı belgeyi oluşturan kayıtların ortak numarası	Kayıt ve belge sayısını ayırır

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2’deki alanlar, tezlerde görülen sayı farklarının hangi tasnif kararlarından doğduğunu izlemeye yarar. Defterdeki kenar numaraları, araştırmacının belirlediği kayıt ve belge toplamalarından ayrı gösterilir. Önceki ya da sonraki sayfada devam eden kayıtlar ortak belge veya dava numarasıyla ilişkilendirilir. Usule ilişkin kayıtların asıl talep ve hükümle bağlantısı gösterilir. Araştırmanın sayfa sınırında yarım kalan metin de eksikliği belirtilerek kaydedilir. Böylece yapılan ayırma ve birleştirmelerin hangi kayıtlara dayandığı açıkça görülebilir.

Tablo 3. Hukukî tasnif ve dava bağlantısı için önerilen alanlar

Tasnif alanı	Kaydedilecek bilgi	İşlevi
Belge türü	Hüccet, ilâm, ma‘rûz, mürâsele, tereke kaydı, merkezden gönderilen hüküm veya ferman	Belgenin türünü ve hukukî mahiyetini gösterir
Hukukî konu veya muamele	Veraset, alacak, nafaka, vesayet, vakıf, tevliyet, satım, borç veya vekâlet	Kaydın ait olduğu hukukî meseleyi veya muameleyi gösterir
Tarafların ve ilgililerin sıfatları	Davacı (müddeî), davalı (müddeâ aleyh), vekil, vasi, kayyım, mütevellî veya şahit	Tarafların ve diğer ilgililerin hukukî sıfatlarını gösterir
Dava konusu ve taraf beyanları	Talep edilen hak veya dava konusu (müddeâ bih), iddia, ikrar, inkâr veya itiraz	Davanın konusunu ve taraf beyanlarını birbirinden ayırır
İspat vasıtaları	Şehâdet, yemin, vakfiye, hüccet ve diğer yazılı deliller	İddia ile hükmün dayandığı delilleri gösterir
Yargılama safhası	Başvuru, erteleme, şahitlerin dinlenmesi, tezkiye veya diğer ara işlemler	Aynı davanın farklı kayıtlara yayılan safhalarını gösterir
Hüküm ve tescil	Talebin kabulü veya reddi, hüküm, tevcih, tayin yahut tescil	Verilen hükmü veya tescil edilen muameleyi gösterir

Tasnif alanı	Kaydedilecek bilgi	İşlevi
Dava bağlantısı	Aynı talep veya uyuşmazlığa bağlanan kayıtların ortak numarası	Kayıt, belge ve dava sayılarını birbirinden ayırır
Diğer kaynaklarla ilişki	Bağlantılı arşiv kaydı, vakfiye, önceki hüccet veya kaynak künyesi	Sicil kaydını diğer kaynaklarla karşılaştırmayı sağlar
Değerlendirme notu	Kesinlik derecesi ve kısa gerekçe	Okuma ve tasnif tercihinin dayanağını açıklar

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Oran verilen tablolarda payın ve paydanın neyi gösterdiği açıkça yazılmalıdır. Vakıfla ilgili belgelerin taranan bütün belgelere oranı ile müstakil tevliyet taleplerinin aynı başlık altında toplanan kayıtlara oranı farklı sorulara cevap verir. Kenar numaralarına göre belirlenen kayıtların devam ilişkisi sebebiyle birleştirilmesi de oran hesabından ayrı bir tasnif işlemidir. Taraf adlarının veya konu başlıklarının sık tekrarlanması, ilgili hukukî ilişkinin toplumdaki yaygınlığını göstermeye tek başına yetmez. Her sayı, incelenen defterlerin kapsamı ve uygulanan sayım usulüyle birlikte verilmelidir (Uğur, 2003, s. 309).

Tasnif ve Değerlendirmede İzlenecek Usul

İlk aşamada defterin fizikî özellikleri ve kayıt düzeni tespit edilmelidir. Varak ve sayfa numaraları, kenar numaraları, metin başlangıçları, devam işaretleri, silik kısımlar ve boşluklar kaydedilir. Bu işlem, hukukî tasnife geçmeden önce mevcut malzemenin sınırlarını ortaya koyar. Kenar numarası ile araştırmacının kayıt sayısı arasında fark varsa, bu farkın hangi kayıtlardan kaynaklandığı da belirlenebilir.

İkinci aşamada kayıtlar arasındaki devam ilişkisi araştırılır. Tarafların adları ve sıfatları, dava konusu (müddeâ bih), tarihler, önceki hüccet veya ilâma yapılan göndermeler ve yargılama işlemlerinin sırası birlikte değerlendirilir. İki kaydın aynı belgeye

veya davaya ait olduğu düşünölüyorsa bu karar kısa bir gerekçeyle açıklanmalıdır. Bağlantı kesin olarak kurulamıyorsa kayıtlar hemen birleştirilmemeli, muhtemel ilişki not edilmelidir. Bu ihtiyat, benzer taraf adlarının tekrarlandığı ve tarih aralığının genişlediği defterlerde özellikle önemlidir.

Son aşamada kayıtların hukukî tasnifi yapılır. Belge türü, hukukî konu, tarafların sıfatları, iddia ve cevaplar, ispat vasıtaları, yargılama safhaları ve verilen hüküm ayrı alanlarda gösterilir. Tamamlanmamış bir kayıt, kayıt sayımında yer alabilir. Bir davanın sonuçlandığını belirleyebilmek için uyuşmazlığın çözüldüğünü gösteren hüküm, sulh veya benzeri bir kayıt bulunmalıdır. Her tescil işlemi davanın sonuçlandığını göstermediğinden, tescilin konusu ayrıca incelenmelidir. Tereddütlü okumalar ve tasnifler kısa bir notla açıklanmalıdır. Böylece sicilin yazım özellikleri korunur ve hukukî değerlendirmenin hangi kayıtlara dayandığı anlaşılır.

Değerlendirme ve Sonuç

Dört tez birlikte değerlendirildiğinde, sicildeki kenar numarasının her zaman müstakil bir belgeyi göstermediği anlaşılmaktadır. Aynı davanın farklı safhaları birden fazla kayda yayılabilir. Bir belge de birden çok hukukî mesele içerebilir. İncelenen sayfa aralığı belgenin bütünlüğünü karşılamayabilir. Konu taramalarından elde edilen oranlar ise ancak incelenen defterler ve belgeler çerçevesinde anlam taşır.

Bu bulgular, sicillerde sayımın açık ölçütlere ve gerekçelere dayanması gerektiğini göstermektedir. Araştırmacı hangi kaydı müstakil belge saydığını, hangi belgeleri aynı davayla ilişkilendirdiğini ve bir belgedeki farklı hukukî konuları nasıl tasnif ettiğini açıklamalıdır. Kayıtların defterdeki yeri ile ayırma ve birleştirme gerekçeleri belirtildiğinde, farklı tezlerin sonuçları sağlıklı biçimde karşılaştırılabilir. Sayısal sonuçlar, incelenen sicillerin kapsamını aşan genellemelere dayanak yapılmamalıdır.

Kaynakça/References

- Agmon, I., & Shahar, I. (2008). Theme issue: Shifting perspectives in the study of Shari'a courts: Methodologies and paradigms: Introduction. *Islamic Law and Society*, 15(1), 1–19. <https://doi.org/10.1163/156851908X287271>
- Can, M. (2019). *24 nolu Eğin Şer'iyeye sicili transkripsiyonu ve hukukî değerlendirmesi (H. 1301–1302/M. 1883–1885)* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=OtPB81WivVx5_4TDcpanGA&no=hKJ1pKAzPeO_hKx6Wo yQDQ
- Çelik, F. (2021). Old documents, shifting approaches: An analysis on the use of Sharia court records in modern Ottoman historiography. *Turkish History Education Journal*, 10(1), 135–152. <https://doi.org/10.17497/tuhed.890154>
- Çelik, S. (2018). *11 nolu Eğin Şer'iyeye sicili transkripsiyonu ve hukukî değerlendirmesi (H. 1285–1286/M. 1868–1870)* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=5oqovWQqV1fN32KYUGI8DA&no=9ZoDhz_ZUpFV3TZyp3u6xA
- Gayretli, M. (2021). Erzincan Şer'iyeye sicillerine göre Müslim-gayrimüslim ilişkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 257–280. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1003673>
- Gedikli, F. (2005). Osmanlı hukuk tarihi kaynağı olarak şer'iyeye sicilleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 187–214. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/article/529005>

- Macit, Ö. (2023). *Erzincan C 55 nolu Şer‘iyye sicili ve 47–100. sayfaların fikhî açıdan değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. İSAM İslami İlimler Alanındaki Tezler Veri Tabanı.
<https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=49433>
- Talan, M. (2020). *Erzincan Şer‘iye sicillerinde vakıflar* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi].
<https://avesis.ebyu.edu.tr/dosya?id=e46c6fe7-a5a7-4c91-8d1e-8e69e3c0ab98>
- Uğur, Y. (2003). Mahkeme kayıtları (Şer‘iye sicilleri): Literatür değerlendirmesi ve bibliyografya. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 305–344.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/article/528511>

BÖLÜM 2

NAHİV TESPİTİYLE BAĞLAM YORUMUNA DAİR BİR İNCELEME: ET-TABAKÂTÜ'L- KÜBRÂ'DA “SÂLİH” KÖKLÜ İFADELER

İBRAHİM TOZLU¹

Giriş

Cerh ve ta'dîl literatüründe râvîler hakkında verilen kısa hükümler, sonraki âlimler tarafından cerh ve ta'dîl mertebelerine göre tasnif edilmiştir. Bu tasnifler lafızları öğretmek ve farklı münekkithlerin hükümlerini karşılaştırmak bakımından yararlıdır. Fakat erken dönem bir metindeki ifadeyi sonraki mertebe tasniflerine göre açıklamak, hükmün sahibinin ve cümlede nitelenen unsurun gözden kaçırılmasına yol açabilir. İbn Sa'd'ın kullandığı değerlendirme lafızlarını ayrıca tarif etmemesi de her kaydı kendi bağlamında okumayı gerekli kılar (Şahin, 2021, s. 154).

Bu mesele et-Tabakâtü'l-kübrâ'daki “sâlih”, “ehâdis sâliha” ve “sâlihü'l-hadis” ifadelerinde açıkça görülür. Aynı kökten gelen bu lafızlar, cümlenin kuruluşuna göre şahsı, onun hadislerini veya hadis rivayetindeki durumunu niteleyebilir. Nahiv incelemesi, sıfatın hangi kelimeyi nitelediğini gösterir. Fakat lafzın övgü veya kabul mü

¹ Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, Türkiye. ORCID: 0000-0003-2540-8136.

bildirdiği, yoksa râvînin sahip olduğu hadislerin sayısına mı işaret ettiği ancak kullanıldığı bağlam dikkate alınarak anlaşılabilir. “Sâlih”in hem râvî hem de onun naklettiği rivayet, yani mervî hakkında farklı delâletlerle kullanılması bu ayrımı önemli hâle getirir (Ekici, 2018, ss. 22–23).

Bu bölümde seçilmiş kayıtlar üzerinden önce hükmün İbn Sa’d’a mı yoksa onun naklettiği bir münekkide mi ait olduğu araştırılmaktadır. Ardından “sâlih” lafzının cümlede hangi unsuru nitelendiği incelenmektedir. “Lehû ehâdis sâliha” kalıbının rivayetlerin niteliğini mi yoksa râvînin hadis sayısını mı bildirdiği de bu incelemenin temel sorularındandır. Son mesele açıklığa kavuşturulmadan söz konusu kalıbı belirli bir ta’dîl derecesiyle özdeşleştirmek isabetli görünmemektedir.

İnceleme, Dâr Sâdır baskısındaki sınırlı sayıda biyografiye dayanmaktadır. Seçilen örnekler, lafzın cümle içindeki yerini ve çevresindeki kayıtlarla ilişkisini incelemeye imkân vermektedir. Eserdeki bütün kullanımlar taranmadığı için sonuçlar bu kayıtlarla sınırlıdır. Daha genel bir hükme varılabilmesi, bu yorumun eserin tamamındaki kullanımlarla karşılaştırılmasına bağlıdır.

Et-Tabakâtü’l-Kübrâ’da Ricâl Dili ve Sözün Nispeti

Et-Tabakâtü’l-kübrâ’nın muhtevası, râvîler hakkındaki kısa cerh ve ta’dîl hükümlerinden daha geniştir. Eserde şahısların nesebi, yaşadıkları şehirler ve vefat tarihleri kaydedilir. Hocaları, öğrencileri, ilmî faaliyetleri ve rivayetleri de aynı biyografik anlatıda yer alır. Râvîye dair kısa bir değerlendirme kimi zaman bu bilgilerin sonunda yer alır. Bu yapı, lafzı sözlük anlamından ibaret görmeden biyografideki konumu, çevresindeki kayıtlar ve hükmün nispet edildiği kişiyle birlikte okumayı gerektirir.

Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr’e ait kayıt, sözün kime nispet edildiğinin neden önemli olduğunu gösterir. Metin “Muhammed b. Ömer dedi ki” ibaresiyle başlar, ardından vefat tarihi ile “sika ve

sâlih” hükmünü verir (İbn Sa’d, 1968, Cilt 5, s. 474). Burada konuşan kişi Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî’dir. Dolayısıyla hükmü doğrudan İbn Sa’d’ın kanaati olarak aktarmak yerine, onun el-Vâkıdî’den naklettiği bir değerlendirme şeklinde kaydetmek gerekir.

Hadis tenkidinde kullanılan lafızlar, ait oldukları dönemin ve münekkidin dilinden koparıldığında daha dar veya daha teknik bir anlam kazanabilir. Tozlu’nun da belirttiği üzere tenkit lafızlarının delâletini kavramak için kullanım devrini ve münekkidin dil örfünü bilmek gerekir (Tozlu, 2016, s. 244). Bu yüzden et-Tabakât’taki kısa hükümler önce içinde bulundukları cümle ve biyografinin bütünü dikkate alınarak okunmalıdır. Sonraki ıstılah kitaplarıyla mukayese bu okumadan sonra yapılmalıdır.

Sonraki mertebe tasnifleri bu okumayı sınamak için değerlidir. İbn Ebî Hâtim, “sâlihü’l-hadîs” denilen râvînin hadisinin i’tibar amacıyla yazılacağını belirtir (İbn Ebî Hâtim, 1952, Cilt 2, s. 37). Bununla beraber mertebe sayıları ve lafızların sırası konusunda sonraki âlimler arasında farklı tercihler vardır (Gül, 2015, s. 385). Bu farklılık, erken bir metindeki lafzın tek bir mertebe cetveline göre açıklanamayacağını göstermektedir.

İncelemenin Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmada et-Tabakâtü’l-kübrâ’nın İhsan Abbâs’ın takdimiyle 1968 yılında Dâr Sâdir’da yayımlanan baskısı esas alınmıştır. Her kayıtta önce hükmün sahibine bakılmış, ardından sıfatın nahiv bakımından bağlandığı unsur belirlenmiştir. İfade aynı bölümdeki biyografilerde yer alan benzer kalıplarla karşılaştırılmış, son aşamada sonraki cerh ve ta’dil tasnifleriyle ilişkisi değerlendirilmiştir.

Bu sıra, birbirinden ayrı üç hususu açıklığa kavuşturmaya yöneliktir. Nahiv, sıfatın hangi isme bağlandığını gösterir. Lügat ve eserdeki kullanım, kelimenin övgü veya uygunluk bildiren bir niteleme mi olduğunu, yoksa hadis sayısına mı işaret ettiğini anlamaya yardım eder. Râvînin rivayetiyle ihticâc edilmesi, hadisinin i’tibar

için yazılması veya terk edilmesi hakkındaki hüküm ise ayrıca araştırılmalıdır. Bu hususlardan birinin açıklığa kavuşması, diğerleri hakkında doğrudan hüküm vermeye yetmez.

Çelebi (2023, ss. 32–41) ve Ekici (2018, ss. 22–23), “sâlih” lafzının şahsı, râvîyi ve mervîyi niteleyen kullanımlarını ayırmış, anlamın münekkî ve bağlam dikkate alınarak araştırılması gerektiğini göstermiştir. Buradaki inceleme bu çerçeveyi et-Tabakât’taki belirli kayıtlara uygular. Lafzın anlamı, hükmün sahibi ve cümlede nitelenen unsur dikkate alınarak araştırılır. İfadenin hadis sayısına işaret edip etmediği de bu bağlamda değerlendirilir. Seçilen örnekler Tablo 1’de topluca verilmiştir.

Tablo 1. et-Tabakâtü’l-kübrâ’da seçilmiş “sâlih” kayıtları

Kayıt	İfade ve nispet	Yer	İlk sonuç
Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr	el-Vâkıdî: وكان ثقة صالحا له أحاديث	5/474	“Sika” ve “sâlih” şahsa yönelir. Hüküm el-Vâkıdî’ye aittir.
Süleyman el-Ahvel	وكان ثقة وله أحاديث صالحة	5/483	“Sâliha” hadislere bağlıdır. İfadenin nitelik mi yoksa sayı mı bildirdiği bağlamdan hareketle araştırılır.
Dâvûd b. Yezîd	وكان ضعيفا له أحاديث صالحة	6/363	“Zayıf” şahsa yönelir. Yakın bağlam, ifadenin hadis sayısına işaret ettiği yorumunu güçlendirir.
Hârûn b. Ebî İbrâhîm	وكانت عنده أحاديث صالحة	6/368	Açık bir râvî hükmü verilmez. İfade, sahip olduğu hadislerle ilgilidir.
el-Esved b. Âmir	وكان صالح الحديث	7/336	Terkip râvînin hadis rivayetindeki durumunu bildirir. Sonraki mer-tebe doğrudan bu kayda taşınamaz.

Kaynak: İbn Sa‘d’ın 1968 tarihli baskısında Cilt 5’in 474 ve 483, Cilt 6’nın 363 ve 368, Cilt 7’nin 336. sayfaları esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablodaki kayıtlar, aynı lafzın her kullanımında aynı hükmü bildirmediğini göstermektedir. Abdullah b. Ubeyd kaydında “sika” ve “sâlih” şahsa yönelir. “Ehâdîs sâliha” geçen örneklerde sıfat hadislere bağlanırken el-Esved b. Âmir hakkındaki “sâlihü’l-hadîs” terkibi râvînin hadis rivayetindeki durumunu bildirir. Yine de tablo seçilmiş örneklerden oluşmaktadır. Kalıpların eserin bütünündeki dağılımı görülmeden genel bir kullanım kuralı kurulamaz.

Şahsı Niteleyen “Sâlih”

İbn Sa‘d’ın el-Vâkıdî’den naklettiği Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr kaydında şu ifade yer alır:

قال محمد بن عمر: وكان ثقة صالحا له أحاديث

İfade, “Muhammed b. Ömer dedi ki: O sika ve sâlih idi, hadisleri de vardı” şeklinde çevrilebilir (İbn Sa‘d, 1968, Cilt 5, s. 474). Cümlede “sika” ve “sâlih”, Abdullah’ı niteleyen iki ayrı haberdir. Ardından gelen “lehû ehâdîs” bölümü ise onun hadis rivayetine dair ek bir bilgi verir. Cümlenin başındaki “Muhammed b. Ömer dedi ki” ibaresi de bu hükmün el-Vâkıdî’ye ait olduğunu bildirir.

“Sika”, rivayet güvenilirliği hakkında yerleşik bir ta‘dîl lafzıdır. Aynı cümlede “sâlih”in ayrıca zikredilmesi, iki kelimenin tam olarak aynı anlama gelmediğini düşündürür. Bununla beraber her iki sıfatın şahsa bağlanması, “sâlih”in burada kesin olarak şahsî takvâyı anlattığını göstermez. Lafız dinî hâle, genel bir övgüye veya râvîlik vasfına ilişkin daha geniş bir anlam taşıyabilir.

Bu ihtimaller arasında tercih yapabilmek için el-Vâkıdî’nin benzer hükümleri ve biyografideki diğer karineler incelenmelidir. Mevcut cümlenin açıkça gösterdiği husus daha sınırlıdır. “Sâlihan” hadisleri nitelememekte, kişiye bağlanarak “sika” hükmünün

yanında ikinci bir vasıf oluşturmaktadır. Burada kastedilen anlam, daha sonraki “sâlihü’l-hadîs” mertebesinde hareketle tayin edilemez.

Abdullah kaydı, nakledilen hükümle müellifin kendi değerlendirmesini ayırmanın önemini de gösterir. Et-Tabakât’ta yer alan her kısa hükmü doğrudan İbn Sa’d’a nispet etmek doğru sonuç vermez. Kaydın başında hükmün sahibini belirten ibare çıkarıldığında söz başka bir münekkide nispet edilmiş olur. Bu durum, aynı lafzın farklı münekkitlerdeki kullanımını karşılaştırmayı da güçleştirir. Bu nedenle ricâl metni, hükmü kimin söylediğini gösteren kısmıyla birlikte aktarılmalıdır.

“Sika” Hükümüyle Birlikte Geçen “Ehâdîs Sâliha”

Et-Tabakât’ın başka biyografilerinde “sâliha” lafzı şu cümle kuruluşu içinde görülür:

وكان ثقة وله أحاديث صالحة

Bu kalıp Süleyman el-Ahvel (İbn Sa’d, 1968, Cilt 5, s. 483) ve Abdullah b. Kesîr ed-Dârî (Cilt 5, s. 484) hakkında kullanılmıştır. Altıncı ciltte Abdullah b. Mürre (s. 290), Mâlik b. Hâris es-Sülemî (s. 294) ve Talha b. Yahyâ (s. 361) için de aynı yapı yer alır. Bu cümlelerde râvî önce “sika” diye değerlendirilir, ardından sahip olduğu hadisler hakkında ayrıca bilgi verilir.

Cümlede râvîye yönelen açık ta’dîl hükmü “sika”dır. “Sâliha” ise gayr-i âkil cem‘-i mükesser olan “ehâdîs”in sıfatıdır. Arapçada akıl sahibi varlıkları göstermeyen bu tür çoğulların münnes tekil sıfatla nitelenmesi bilinen bir kullanımdır (Haywood & Nahmad, 1965, s. 52). Dolayısıyla “sâliha” hadislerle bağlanır. İfadeyi şahsa ait bir “sâlih” hükmü şeklinde aktarmak, sıfatın yöneldiği unsuru değiştirir.

Ne var ki bu dil bilgisi tespiti, hadisler hakkında hangi hükmün verildiğini bütünüyle açıklamaz. “Sâliha” rivayetlerin niteliğini

veya kabul derecesini bildirebilir. Aynı kelimenin bu bağlamda râvînin sahip olduğu hadislerin sayısına işaret etmesi de mümkündür. Bu yüzden sıfatın hangi kelimeye bağlandığı ile o kelime hakkında ne söylediği ayrı sorular olarak ele alınmalıdır.

Tercüme bu belirsizliği daha görünür hâle getirir. “Sâlih hadisleri vardı” karşılığı lafzı kelime düzeyinde korur, fakat günümüz okuyucusunda teknik bir kabul hükmü çağrıştıracaktır. “Sahih hadisleri vardı” tercümesi ise metinde bulunmayan daha ileri bir anlam yükler. “Sâlih” ile “sahih” ayrı ıstılahlardır. Bu nedenle Türkçe karşılık, yakın bağlam ve İbn Sa’d’ın benzer kalıpları incelendikten sonra belirlenmelidir.

Et-Tabakât’ta aynı bölümde yer alan biyografilerde râvînin hadis birikimini bildiren ifadeler bu açıdan önemlidir. Râvîler hakkında “çok hadisleri vardı”, “hadisleri vardı” ve “ehâdis sâliha sahibi idi” gibi kalıplar kullanılmaktadır. Bu ifadelerin yan yana bulunması, “sâliha”nın her örnekte rivayetin sıhhatini bildiren teknik bir nitelikleme olarak okunmasını güçleştirir.

له أحاديث كثيرة / له أحاديث صالحة / له أحاديث

Hâtim el-Avnî, “lehû ehâdis sâliha” kalıbını râvînin hadislerinin sayısını bildiren bir ifade olarak açıklar ve ifadenin tek başına cerh veya ta’dîl hükmü taşımadığını belirtir (Avnî, 2021, s. 51). Daha geç bir döneme ait olan bu açıklama, kalıbın Arapça kullanımına dair açık bir yorum sunmaktadır. Ayrıca et-Tabakât’ta aynı bölümde yer alan benzer ifadelerle örtüşmektedir.

Buna göre sika râvîler hakkındaki kayıtlar iki ayrı bilgi veriyor olabilir. Râvî güvenilir kabul edilmiş, ayrıca kayda değer sayıda hadis rivayet etmiştir. Râvînin sika kabul edilmesi, “sâliha”nın rivayetlerin niteliğini bildirdiği yorumuna da imkân verir. Bu yüzden sika örnekleri, nitelik ve sayı yorumları arasında kesin bir tercih yapmaya yetmez. Bu noktada zayıf bir râvî hakkında kullanılan aynı kalıp daha ayırt edici bir örnek sunmaktadır.

Zayıf Râvî Hakkındaki Kullanım: Dâvûd b. Yezîd

Dâvûd b. Yezîd el-Evdî'nin biyografisinde şu kısa kayıt bulunmaktadır:

وكان ضعيفا له أحاديث صالحة

Bu cümle, “ehâdis sâliha”yı teknik bir kabul derecesi sayan okumayı zorlaştırır. Metin Dâvûd’u “zayıf” diye nitelerken onun “ehâdis sâliha” sahibi olduğunu da kaydeder (İbn Sa’d, 1968, Cilt 6, s. 363). Kalıp hadis sayısına işaret eden bir kullanım olarak okundığında cümle, “Zayıftı, kayda değer sayıda hadisi vardı” şeklinde anlaşılabilir.

Aynı sayfadaki kayıtlar bu ihtimali güçlendirmektedir. Yûnus b. Ebî İshak için “sika idi inşallah ve çok hadisleri vardı” denilir. Dâvûd “zayıftı, ehâdis sâliha sahibiydi” ifadesiyle anılır. İdrîs hakkında ise “hadisleri vardı” kaydı bulunur (İbn Sa’d, 1968, Cilt 6, s. 363). Bu kayıtlar, râvî hakkındaki hükmün yanı sıra hadis sayısının da bildirildiği yorumunu desteklemektedir.

Dâvûd kaydı, “ehâdis sâliha”nın râvî mertebesinde bağimsız kullanılabildiğini güçlü biçimde gösterir. Aynı zamanda bu kalıbı “sâlihü’l-hadîs” ile özdeşleştirmeyi de engeller. Nahiv, “sâliha”nın hadislere bağlandığını ortaya koyar. Aynı sayfadaki kayıtlar ve Avnî’nin açıklaması ise ifadenin bu örnekte hadis sayısına işaret ettiği yorumunu güçlendirir. Bunun ötesinde bir kabul hükmü kurabilmek için başka delillere ihtiyaç vardır.

Cümlede Dâvûd’un bazı rivayetlerinin sahih veya hasen olduğu söylenmez. Hadislerinin mütâbaat veya şâhid amacıyla kullanılabileceğine dair bir açıklama da yoktur. Râvînin zayıflık sebebi ve tek tek rivayetlerinin durumu araştırılmadan bu sonuçlara ulaşılmaz. Sonraki usul hükümlerini kısa kaydın içine yerleştirmek yerine, metnin açıkça bildirdiği hususlarla yetinmek gerekir.

Bir râvî veya eser hakkında verilen genel hüküm, bütün rivayetlerin aynı derecede olduğu anlamına gelmez. Yıldız'ın Avârifü'l-maârif üzerine yaptığı incelemede 586 merfû rivayetin 428'i sahih, 98'i zayıf ve 60'ı mevzû olarak değerlendirilmiştir (Yıldız, 2022, s. 179). Bu örnek, bir eser hakkındaki genel kanaatin her rivayetin sıhhatini tek tek araştırma gereğini ortadan kaldırmadığını gösterir. Râvî hakkındaki kısa bir hükümden rivayetlerinin tamamı için sonuç çıkarılırken de bu ayırım gözetilmelidir.

Dâvûd kaydının tam cümle hâlinde korunması bu bakımdan önemlidir. “Ehâdis sâliha” kısmı tek başına aktarıldığında râvî hakkındaki “zayıf” hükmü kaybolur. Sadece “zayıf” lafzı verildiğinde ise biyografinin onun rivayet ettiği hadisler hakkında verdiği bilgi eksik kalır. Kaynak, râvî hakkındaki hüküm ile onun hadis birikimine dair bilgiyi aynı cümlede ayrı ifadelerle kaydetmiştir.

Bununla beraber tek bir zayıf râvî örneği, et-Tabakât'taki bütün “ehâdis sâliha” kayıtlarının hadis sayısına işaret ettiğini kanıtlamaz. Dâvûd kaydı, lafzın doğrudan rivayetlerin sıhhatine yorulamayacağını ve ifadenin hadis sayısına işaret etme ihtimalinin ciddi biçimde değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Daha geniş bir hüküm için kalıbın bütün örnekleri, hükmün sahibi ve yer aldığı biyografinin bütünü dikkate alınarak taranmalıdır.

Râvî Mertebesi Zikredilmeyen Bir Kayıt: Hârûn b. Ebî İbrâhim

Hârûn b. Ebî İbrâhim hakkındaki kayıt, aynı kalıbın açık bir râvî hükmü bulunmadan da kullanılabildiğini gösterir:

وكانت عنده أحاديث صالحة

Et-Tabakât, Hârûn'un “nezdinde ehâdis sâliha bulunduğunu” kaydeder (İbn Sa'd, 1968, Cilt 6, s. 368). Cümlede “sika”, “sadûk” veya “zayıf” gibi doğrudan şahsa yönelen bir derece yer almaz. “Kânet 'indehû” ifadesi, Hârûn'un bildiği veya rivayet ettiği

hadislere işaret eder. Kayıt, Hârûn'un hadis birikimi hakkında bilgi verir. Cerh ve ta'dîl bakımından derecesi ise bu cümleden belirlenemez.

Hârûn örneği, ifadenin hadis sayısına işaret ettiği yorumunu destekleyen başka bir karinedir. Şahıs hakkında güvenilirlik hükmü verilmeden sahip olduğu hadislerin zikredilmesi, kalıbın râvînin hadis birikimini kaydeden biyografik bir ifade olarak kullanılabildiğini düşündürür. Yine de ifadeyi doğrudan “çok hadisi vardı” diye kesinleştirmek için et-Tabakât'taki diğer kullanımların tamamına bakmak gerekir. Bu kayıttan güvenle söylenebilecek husus, ifadenin râvînin sahip olduğu hadislerle ilgili olduğudur.

Kalıp Süleyman el-Ahvel ve benzerlerinde “sika”, Dâvûd'da “zayıf” hükmüne eşlik eder. Hârûn'da ise herhangi bir râvî mertebesi zikredilmez. Bu dağılım, “ehâdîs sâliha”nın râvî derecesinden ayrı bir işlev taşıyabildiğine işaret eder. Bu işlevi daha sonraki “sâlihü'l-hadîs” mertebesiyle ilişkilendirirken hem cümle kuruluşu hem de dönem farkı gözetilmelidir.

“Sâlihü'l-Hadîs”i Erken Metinde Okumak

İbn Ebî Hâtim, değerlendirme lafızlarının mertebelerini açıklarken “sâlihü'l-hadîs” denilen râvînin hadisinin i'tibar için yazılacağını belirtir (İbn Ebî Hâtim, 1952, Cilt 2, s. 37). Burada terkip bir bütün hâlinde râvînin hadis rivayetindeki durumunu bildirmekte ve belirli bir ilmî uygulamayla ilişkilendirilmektedir. Bu yönüyle “sâlihü'l-hadîs”, olumlu çağrışım taşıyan genel bir sıfattan daha belirli bir tenkit lafzıdır.

Aynı terkip İbn Sa'd'ın metninde de geçer. El-Esved b. Âmir hakkındaki “kâne sâliha'l-hadîs” kaydı bunun bir örneğidir (İbn Sa'd, 1968, Cilt 7, s. 336). Ancak lafzın erken metinde bulunması, İbn Ebî Hâtim'in daha sonra açıkladığı mertebenin ve i'tibar için yazma hükmünün aynen İbn Sa'd tarafından da kastedildiğini

göstermez. Biçim benzerliği, farklı dönemlerdeki kullanımın bütünüyle aynı olduğunu kanıtlamaya yetmez.

Bu nedenle üç cümle kuruluşunu ayrı okumak gerekir. “Kâne sâlihan” ifadesinde sıfat şahsa yönelir. “Lehû ehâdîs sâliha” kalıbında sıfat hadislerle bağlanır ve yakın bağlam ifadenin hadis sayısına işaret ettiği ihtimalini güçlendirir. “Fülân sâlihü’l-hadîs” denildiğinde ise terkip râvînin hadis bakımından durumunu niteler. Lafızların aynı kökten gelmesi, niteledikleri unsurun ve bildirdikleri hükmün de aynı olduğunu göstermez.

Ekici, “sâlih” lafzının hem râvî hem mervî hakkında kullanıldığını ve delâletinin her örnekte ayrıca araştırılması gerektiğini göstermiştir (Ekici, 2018, ss. 22–23). Çelebi de şahsî salâh, mervîyi niteleyen kullanımlar ve “sâlihü’l-hadîs” ter kibini birbirinden ayırır (Çelebi, 2023, ss. 32–36). Bu çalışmalar, et-Tabakât’taki kayıtları lafız benzerliğinden hareketle tek bir mertebede toplamama yönündeki ihtiyatı desteklemektedir.

Mertebe cetvelleri, metinden ulaşılan sonucu karşılaştırmak ve sınamak için kullanılmalıdır. Metindeki kullanımdan önce esas alındıklarında lafzın o dönemdeki anlamının gözden kaçmasına yol açabilirler. Hadis tenkitçisinin lafızların delâletini ve dönemsel kullanımını bilmesi gerektiğine dair ilke de aynı sırayı gerektirir (Tozlu, 2016, s. 244). Önce sözün sahibi, cümle yapısı ve yakın bağlam belirlenmeli, sonraki tasniflerle mukayese bu okumadan sonra yapılmalıdır.

Cümle Yapısı, Bağlam ve Tercüme

Ricâl metninde hükmü söyleyen kişi açıkça zikredilmişse bu bilgi aktarımda korunmalıdır. Abdullah b. Ubeyd kaydında el-Vâkıdî’nin adını çıkarmak, hükmü İbn Sa‘d’a mal eder ve aynı lafzın farklı münekkitlerdeki kullanımını araştırmayı güçleştirir.

Cümle yapısı, hükmün hangi unsura yöneldiğini gösterir. İncelenen örneklerde “sâlihan” şahsa, “sâliha” ise “ehâdîs”e bağlanmaktadır. Fakat “sâliha”nın rivayetlerin niteliğini mi yoksa sayısını mı bildirdiği, bu bağlantıdan hareketle kesinleşmez. Nahiv incelemesi, râvîye ait bir sıfatın rivayete veya rivayete ait bir sıfatın râvîye nispet edilmesini önler. Lafzın taşıdığı anlam ise lügat, münekkidin kullanımı ve yakın bağlamla birlikte anlaşılır.

Müellifin aynı bölümdeki biyografilerde kullandığı söz varlığı da yorumun bir parçasıdır. “Ehâdîs kesîra”, “ehâdîs sâliha” ve “lehû ehâdîs” kalıplarının yan yana bulunması, ifadenin hadis sayısına işaret ettiği yorumunu güçlendirmektedir. Buna karşılık “sâlihü’l-hadîs”in sonraki tasniflerde hadisın i’tibar için yazılması hükmüyle açıklanması daha geç bir tarihî evreye aittir. Erken metinle sonraki şerh ve cetveller arasındaki zaman farkı gözetilmelidir.

Tercüme tercihi, yorumun okuyucuya nasıl aktarılacağını belirler. “Sâlih hadisler” ifadesi lafzın belirsizliğini korur, “sahih hadisler” ise metinde açıkça bulunmayan teknik bir hüküm doğurur. Yakın bağlam ifadenin hadis sayısına işaret ettiğini desteklediğinde “kayda değer sayıda hadisi vardı” karşılığı daha açıklayıcı olabilir. Böyle bir tercümenin yorum içerdiği belirtilmeli ve Arapça ifade okuyucunun görebileceği biçimde korunmalıdır.

Sonuç

Et-Tabakâtü’l-kübrâ’dan seçilen kayıtlar, “sâlih” lafzının farklı kullanımlarının aynı hükmü bildirmediğini göstermektedir. El-Vâkıdî’den nakledilen Abdullah b. Ubeyd kaydında “sâlihan” şahsa yönelir. Süleyman el-Ahvel ve benzerlerinde “sâliha” hadisleri nitelemeler. Dâvûd b. Yezîd’in zayıf sayıldığı cümle ile Hârûn b. Ebî İbrâhim hakkındaki açık râvî hükmü içermeyen kayıt, “ehâdîs sâliha”nın doğrudan bir ta’dîl derecesi olarak okunamayacağını ortaya koymaktadır.

İncelemenin temel sonucu, nahiv tespiti ile bağlam yorumunun birbirini tamamladığıdır. “Sâliha”nın hadislere bağlandığı açıktır. Bu bağlantı rivayetlerin sahih veya hasen olduğu hükmünü vermez. Dâvûd’un biyografisiyle aynı sayfada “çok hadisleri vardı” ve “hadisleri vardı” kalıpları da yer almaktadır. Bu kullanımlar Avnî’nin açıklamasıyla birlikte değerlendirildiğinde, “ehâdis sâliha”nın kayda değer sayıda hadis rivayet etmiş olmayı bildirmesi daha güçlü bir ihtimal hâline gelmektedir.

Bu hüküm seçilmiş kayıtların sağladığı delille sınırlıdır. Daha kesin bir sonuca ulaşmak için et-Tabakât’taki “sâlih” lafzının bütün kullanımları taranmalıdır. Bu taramada hükmün sahibi ve cümle yapısı belirlenmeli, lafza eşlik eden râvî derecesi ile yakın bağlamda hadis sayısını bildiren ifadeler birlikte incelenmelidir. Böyle bir çalışma, İbn Sa’d’ın ricâl dilini daha açık biçimde ortaya koyacak ve erken dönem lafızlarının sonraki mertebe tasnifleriyle hangi ölçüler içinde karşılaştırılabileceğini gösterecektir.

Kaynakça/References

- Avnî, H. (2021). *Hulâsatü't-te'sîl li- 'ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Dârü'l-Mi'râc. <https://shamela.ws/book/1210>
- Çelebi, Ş. (2023). *Hadis ilminde sâlih kavramı* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. İSAM İslami İlimler Alanındaki Tezler Veri Tabanı. <https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=28693>
- Ekici, Z. (2018). Hadis ilminde “sâlih”, “sâlihu'l-hadîs” ve “suveylih” terimleri. *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 4(1), 7–39. <https://www.hadithandsira.info/files/articles/dosya/4-1-1.pdf>
- Gül, R. E. (2015). Hadis ilminde cerh-ta'dîl mertebeleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 362–386. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31248>
- Haywood, J. A., & Nahmad, H. M. (1965). *A new Arabic grammar of the written language* (2. bs.). Lund Humphries. <https://archive.org/details/haywood-65>
- İbn Ebî Hâtim, A. (1952). *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Cilt 1–9). Matba'atü Meclisi Dâ'ireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye ve Dâr İhyâi't-Türâsi'l-Arabî. <https://shamela.ws/book/2170>
- İbn Sa'd, M. (1968). *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Cilt 1–8). Dâr Sâdır. <https://shamela.ws/book/9351>
- Şahin, S. (2021). *İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) et-Tabakâtü'l-kübrâ adlı eserinde cerh ve ta'dîl metodu* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. İSAM İslami İlimler Alanındaki Tezler Veri Tabanı. <https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=27247>

- Tozlu, İ. (2016). İbnü's-Sübki'nin Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl ve Cem'u'l-cevâmi' adlı eserleri özelinde hadis tenkitçilerinin uyması gereken kurallar. *Turkish Studies*, 11(12), 237–264. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9862>
- Yıldız, H. (2022). Sühreverdî'nin hadisçiliğine dair bir değerlendirme: Avârifü'l-Meârif adlı eseri bağlamında. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 173–181. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1169185>

BÖLÜM 3

SAMİMİYETİN KABULÜ, NÜBÜVVETİN SINIRLANDIRILMASI: TOR ANDRÆ'DE HZ. PEYGAMBER VE VAHYİN PSİKOLOJİK YORUMU

HACI YILDIZ¹

Giriş

Tor Andræ'nin 1930'da yayımlanan *Muhammed: hans liv och hans tro* adlı eseri, İsveççe Hz. Peygamber biyografilerinin gelişiminde önemli bir aşamayı temsil eder. Crusenstolpe, Tornberg ve Zetterstéen'in Kur'an çevirilerine ekledikleri biyografik girişlerde dağınık biçimde işlenen malzeme, Andræ'de müstakil ve sistemli bir siyer çalışmasına dönüşür (Yıldız, 2026, s. 99). Andræ erken İslâm rivayetlerini Kur'an'la karşılaştırır, kaynakların tarihî değerini tartışır ve vahiy tecrübesini din psikolojisi açısından yorumlar. Eser, Hz. Peygamber'in hayatına dair anlatımı vahyin mahiyeti, Kur'an'ın kaynağı ve İslâm'ın tarihî oluşumu hakkındaki değerlendirmelerle birleştirir (Andræ, 1930, ss. 5-8, 59-70).

¹ Dr., bağımsız araştırmacı, Hadis, Türkiye. ORCID: 0000-0002-2276-009X. Bu bölüm, yazarın *İsveç'te Oryantalizm ve Hz. Muhammed (S.A.S) Algısı* başlıklı doktora tezinde incelenen birincil malzemenin hareketle yeni bir araştırma sorusu etrafında hazırlanmıştır (Yıldız, 2026).

Andr  'nin   nceki Avrupa literatüründeki polemikçi çizgiden ayrıldığı en açık nokta, Hz. Peygamber'i bilinçli bir sahtekâr saymamasıdır. Onun çağrısına içtenlikle inandığını, yaşadığı tecrübeyi kendi düşüncesinin ürünü görmediğini ve dinî ciddiyetini koruduğunu kabul eder (Andr  , 1930, s. 64, ss. 220-225). Vahiy sırasında görüldüğü nakledilen beden   h  lleri ağır bir epilepsi teşhisi için yeterli bulmaz. Hz. Peygamber'in sade hayatını, insanları etkileyen ki  ili  ını ve siyasî yetene  ını de teslim eder (Andr  , 1930, ss. 68-69, 226-231). Vahyin ilâhî kaynağı ise biyografik açıklamanın dışında kalır. Andr   vahyi psikoloji, hafıza ve tarihî çevreyle açıklar (Andr  , 1930, ss. 65-70).

Eserin temel yaklaşımı, samimiyet hükmü ile vahyin kaynağına ilişkin açıklama arasındaki ayırmada ortaya çıkar. Hz. Peygamber'in samimiyeti kabul edilir, fakat nübüvvet   sl  m'ın vahiy anlayışı içinde ele alınmaz. Andr   eski sahtekârlık ithamını geri   eker. Vahyin kaynağını ilâhî hitapta aramak yerine Hz. Peygamber'in i   dünyasına ve içinde yaşadığı tarihî çevreye yönelir. Başlıktaki "nübüvvetin sınırlandırılması" ifadesi bu tercihi anlatır. Bu ifade, Andr  'nin ilâhî kaynağı açıkça reddetti  ı yönünde daha ileri bir iddia taşımaz. Kastedilen, ilâhî hitabın onun biyografik yorumunda açıklayıcı bir yer bulmamasıdır.

Bu bölüm, Andr  'nin samimiyet hükmünü merkeze alarak eski ithamların hangi ölçüde geri çekildiğini ve eleştirinin hangi kavramlarla sürdürüldüğünü inceler. Bekir Armağan, Andr  'nin hayatını ve eserlerini tanıtarak Hz. Peygamber hakkındaki görüşlerini konu başlıkları hâlinde değerlendirmiştir (Armağan, 2012). Christer Hedin, onun ilmî gelişimini   sve   oryantalizmi ve dönemin akademik çevresi içinde ele almıştır (Hedin, 2005). Jan H  jarpe ise 1930 tarihli metin ile Geo Widengren'in yeniden işlediğı sonraki baskılar arasındaki farklara dikkat çekmiştir (H  jarpe, 2021, ss. 242, 247). Bu çalışmaların ışığında bölüm, Andr  'nin samimiyet hükmü ile vahye ilişkin açıklamaları arasındaki ilişkiye odaklanır.

Ahlâkî değerlendirmelerinde kullandığı ölçüler de bu çerçevede incelenir.

Eserin Konumu ve Okuma Yöntemi

Andræ, Uppsala’da Semitik diller, edebiyat tarihi ve teoloji eğitimi aldı. Nathan Söderblom çevresinde gelişen dinler tarihi çalışmaları, Arapça kaynak bilgisini karşılaştırmalı din araştırmasıyla birleştirmesine imkân verdi (Armağan, 2020, s. 99). 1930 tarihli biyografide daha önceki din psikolojisi çalışmalarından da yararlandı. Özellikle ilhamın işitsel ve görsel biçimleri üzerine kurduğu tasnif, siyer rivayetleriyle Kur’an’ı filolojik ve tarihî soruların yanında psikolojik açıdan okumasına zemin hazırladı (Andræ, 1930, s. 65).

Crusenstolpe, Tornberg ve Zetterstéen’in Kur’an neşirlerinde biyografik anlatı, çevrilen metni okura tanıtan bir giriş görevi görüyordu. Andræ ise Hz. Peygamber’in hayatını müstakil bir ciltte ele aldı. Kaynakların tarihî değerini ve vahiy tecrübesini ayrıntılı biçimde tartışırken İslâm’ın doğuşuna ve Hz. Peygamber’in ahlâkına ilişkin görüşlerini de bu anlatı içinde geliştirdi. Böylece önceki ön sözlerde kısa hükümlerle geçilen meseleler, kaynak tenkidi ve din psikolojisi yardımıyla daha sistemli biçimde yorumlandı.

İncelemede *Muhammed: hans liv och hans tro* eserinin 1930 tarihli ilk baskısı esas alınmıştır. Eser 1950’de Geo Widengren tarafından yeniden işlenmiş, sonraki baskılarda dil ve içerik bakımından çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Hjærpe, Widengren’in müdahalelerinin yazım güncellemesiyle sınırlı kalmadığını, metnin bazı bölümlerine ve genel tonuna kadar uzandığını göstermektedir (Hjærpe, 2021, ss. 242, 247). Bu nedenle sonraki baskılardaki her hükmü doğrudan Andræ’nin 1930’daki ifadesi gibi kullanmak isabetli olmaz. Aşağıdaki sayfa atıfları ilk baskıya aittir.

Andræ’nin biyografisinde kaynak tenkidi, din psikolojisi ve tarihî çevre araştırması birlikte kullanılır. Kaynak tenkidi rivayetleri

karşılaştırır ve oluşumlarını açıklamaya çalışır. Din psikolojisi vahyin Hz. Peygamber tarafından nasıl yaşandığına, tarihî çevre araştırması ise Kur'an'daki bazı anlatı ve düşüncelerin Yahudi ve Hristiyan geleneklerle ilişkisine yönelir. Bu üç yöntemin delil gücü farklıdır. Metinler arasındaki açık farklılık doğrudan gösterilebilirken bir tecrübenin zihinde nasıl oluştuğu çoğu zaman yoruma dayanmaktadır.

Andr  dinî hareketleri bütünüyle toplumsal şartların ürünü sayan açıklamalara da itiraz eder. Tarihi bilinen büyük dinî hareketlerin belirli bir kişinin çağrısıyla ba lad ğını ve ilk topluluğun onun çevresinde oluştuğunu savunur. İnsan içinde yaşadığı çağın dinî mirasını devralır, bazı şahsiyetler ise bu mirasa yeni bir yön verir. Andr , bu yaratıcı değişimin bütünüyle çözülemeyeceğini kabul eder ve geride “yaratıcı ruh hayatının sırrı”nın kaldığını söyler (Andr , 1930, ss. 5-7). Bu yaklaşım Hz. Peygamber’e güçlü bir dinî kişilik ve kurucu irade atfeder. Vahyin kaynağı ise yine tarihî  evre ve şahs  tecrübe arasındaki ilişkiyle açıklanır. Andr ’nin metnini belirleyen ikilik budur.

Samimiyetin Kabul  ve Eski İthamların Geri  ekilmesi

Andr , Hz. Peygamber’in samimiyeti hakkındaki Avrupa tartışmasını Orta  a daki sahte peygamber ithamından Aydınlanma döneminin kanun koyucu ve siyasî kurucu tasvirlerine kadar izler. Thomas Carlyle’in bilinçli sahtekârlık suçlamasına yönelttiği itiraza geniş yer verir. Carlyle, milyonlarca insanı etkileyen büyük bir dinî hareketin sıradan bir hileyle açıklanamayacağını savunmuş ve Hz. Peygamber’in  a r sındaki ciddiyeti  ne çıkarmıştı. Andr  bu itirazı  nemser, fakat kendi h km n  Carlyle’in hayranlık dilinden ayırır (Andr , 1930, ss. 216-220).

Andr  a ısından samimiyet, tecr benin onu ya ayan ki i bakımından ger ek olmasıdır. Ara tırmacının Hz. Peygamber’e

hayranlık duyması bu kabulün şartı sayılmaz. İlk baskıdaki şu cümleler onun yaklaşımını doğrudan gösterir:

Att Muhammed *var i god tro*, kan den, som äger förtrogenhet med inspirationens psykologi, knappast betvivla. Att det budskap, han framförde, icke kom från honom själv, icke härrörde från hans egna tankar och meningar, är för honom *icke en trossats utan en erfarenhet*, vars realitet han icke kan ifrågasätta. (Andræ, 1930, s. 64)

Çevirisi yazara ait olan bu ifadede Andræ, ilham psikolojisine aşına bir kimsenin Hz. Peygamber'in samimiyetinden pek kuşku duyamayacağını söyler. Getirdiği mesajın kendisinden gelmediği ve kendi düşüncelerinden doğmadığı, Hz. Peygamber açısından bir inanç ilkesinden öte, gerçekliğinden kuşku duymadığı bir tecrübedir. “Var i god tro” ile “*icke en trossats utan en erfarenhet*” ifadeleri, Andræ'nin bilinçli aldatma iddiasını reddettiğini açıkça gösterir.

Bu samimiyet hükmü tek bir rivayete dayanmaz. Andræ, “el-Emîn” unvanını Hz. Peygamber'in bütün kişiliğini açıklayan tartışmasız bir veri olarak kullanmaz. Ticaret hayatı ve uzun seyahatleri hakkında da kaynakların verdiği kadar fazlasını söylemek istemez. Buna karşılık insanların güvenini kazanma kabiliyetini, çağrısına bağlılığını ve hayatının farklı dönemlerinde koruduğu dinî ciddiyeti birlikte değerlendirir. Mûcize talepleri karşısındaki tutumunu, beşer olduğunu vurgulamasını ve siyasî başarıdan sonra görev bilincini sürdürmesini samimiyet lehine kaydeder (Andræ, 1930, ss. 58, 220-225).

Medine dönemi de bu genel hükmün bütünüyle dışında kalmaz. Andræ, Hz. Peygamber'in çağrısını derin bir ciddiyetle taşıdığını, kıyamet karşısındaki sorumluluk duygusunu koruduğunu ve kendisini insanüstü bir varlık olarak sunmadığını belirtir. Sade hayatını ve ilk Müslüman nesillerdeki dindarlık üzerindeki etkisini

olumlu değerlendirir (Andr , 1930, ss. 220-231). Eser bu yönüyle Mekke’de samimi bir uyarıcı ile Medine’de bütünüyle yozlaşmış bir devlet adamı arasında keskin bir ahlâkî kopuş bulunduğunu ileri sürmez.

Samimiyet hükmüyle bağlantılı ikinci değişim, ağır hastalık açıklamasının geri çekilmesidir. Vahiy sırasında terleme, uğultu duyma veya kısa süreli sarsılma gibi h ller nakledilmiştir.  nceki bazı Avrupa yorumları bu rivayetleri epilepsi teşhisinin delili saymıştı. Andr  ise beden ve ruh sağlığında ağır tahribata yol açan bir hastalık kastedildiğinde böyle bir teşhisin savunulamayacağını belirtir. Rivayetlerin vahye duyulan saygıyla biçimlenmiş olabileceğini de hesaba katar. Bir devenin vahyin ağırlığı altında çökecek hâle geldiğini bildiren haberden kesin bir klinik sonuç çıkarmaz (Andr , 1930, ss. 62, 68-69).

Buna rağmen vahiy din psikolojisinin alanında kalır. Andr , güçlü hayal gücüne ve i e dönük bir yapıya sahip kişinin dürüstlüğünü koruyabileceğini, sıra dışı bir tecrübenin kişiyi yalancı veya ağır hasta yapmayacağını savunur (Andr , 1930, ss. 220-221). Kabul edilen, tecrübenin Hz. Peygamber tarafından içtenlikle yaşanmasıdır. İl h  kaynak hakkındaki tasdik bu kabulün içinde yer almaz. Eski suçlama hafiflerken vahyin psikolojik ve tarihî açıklaması sürer.

Vahyin Din Psikolojisi İçinde Yorumlanması

Din psikolojisi, Andr ’nin vahiy yorumunda yardımcı bir araçla sınırlı kalmaz. Hz. Peygamber’in kendisine dışarıdan bir hitap y neltildiğine inandığını kabul ettikten sonra bu inancı doğurduğunu düşündüğü ruh  süreci açıklamaya yönelir. Vahiy, Allah’tan gelen hitap olarak ele alınmadan Hz. Peygamber’in bilincinde meydana gelen güçlü bir dinî tecrübe biçiminde incelenir (Andr , 1930, ss. 63-65). Böylece psikoloji tecrübenin yaşanışını açıklamanın ötesine geçerek kaynağı ve mahiyeti hakkında da belirleyici olur.

Andr    nceki psikoloji çalışmasında kullandığı tasnifi özetleyerek ilham tecrübesini işitsel ve görsel biçimler içinde ele alır. İşitsel ilhamda kişi kendisine yönelen güçlü ve çoğu zaman ritimli bir söz duyar. G rsel ilhamda rüyayı andıran suretler belirir ve görüntüye anlam veren bir düşünce doğar. Farklı dinlerdeki tecrübeler, bilinçte aldıkları biçime göre ortak bir psikoloji dili içinde karşılaştırılır. Hz. Peygamber’in vahiy tecrübesi bu tasnifte genel olarak işitsel ilham kapsamında değerlendirilir (Andr  , 1930, s. 65).

Bu yoruma göre Hz. Peygamber, Cebrâil’e ait olduğuna inandığı bir ses işitmiş ve vahyi sözlü bir bildirim olarak yaşamıştır. Andr  , Kıy me s resinin 16-19.  yetlerini bu hükmün dayanaklarından biri sayar. Dilin aceleyle hareket ettirilmemesini bilinçli iradenin geri çekilmesi, A’l  s resinin altıncı  yetini ise işitilen s z n hafızada korunacağına duyulan güven şeklinde yorumlar. Kur’an âyetleri onun okumasında vahyin muhtevası olmanın yanında Hz. Peygamber’in algısını ve i  dünyasını açıklayan psikolojik veriler hâline gelir (Andr  , 1930, ss. 65-66).

İlk vahiy rivayetleri üzerindeki karşılaştırma, bu yöntemin en ayrıntılı örneğidir. Andr   kaynaklarda ilk vahye ilişkin iki ayrı anlatı bulunduğunu ileri sürer. Bir anlatıda mağaradaki gece tecrübesi ve okuma emri yer alır. Diğerinde Hz. Peygamber açık alanda ufku kaplayan bir varlık görür. İbn İşhak’ın bu iki rivayeti tek bir anlatıda birleştirdiğini düşünür. İbn Sa’d ve Buh r ’deki ayrıntıları karşılaştırır, ardından Necm ve Tekv r s relerindeki görme ifadelerini anlatıların tarihî sırasını belirlemek için kullanır (Andr  , 1930, ss. 59-63).

Kaynaklar arasındaki farklılık metinlerden görülebilir. Ancak iki anlatının başlangıçta tamamen ayrı olduğu ve belirli bir sırayla birleştiğı yönündeki hüküm, Andr  ’nin rivayetlerin oluşumuna dair tarihî yorumuna dayanır. Kur’an’da mağaradan açıkça söz edilmemesi, mağara rivayetini geçersiz kılmaya yetmez.  yetlerdeki görme ifadeleri de siyer rivayetlerinin oluşum sırasını tek başına

belirlemez. Andr  Kur'an'ı rivayetlerden daha güçlü bir biyografik kaynak olarak kullanırken rivayetlerin oluşum sırasını kendi tarihî ve psikolojik yorumuyla açıklamaktadır (Andr , 1930, ss. 61-64).

Vahiy sırasında görüldüğü nakledilen beden  h ller de aynı tasnif içinde değerlendirilir. Soğuk havada terleme ve  an sesine benzeyen uğultu hakkındaki rivayetleri psikolojik bakımdan mümkün görür. Cebrâil'in belirli bir insan suretinde görünmesine dair haberleri efsane sayarken Necm s resindeki görme ifadelerini istisna  tecrübelerle ilişkilendirir. İlk dönemden sonra işitsel ilhamın ağırlık kazandığını,  sr  hadisesinin ise muhtemelen r ya olduğunu ileri sürer (Andr , 1930, ss. 66-68). Rivayetlerin tarihî değerine ilişkin kararlarında psikolojik uygunluk da böylece belirleyici hâle gelir.

Başka dinî şahsiyetlerde görülen uğultu, kendinden geçme veya yoğunlaşma h lleri, benzer rivayetlerin insan psikolojisi bakımından mümkün olduğunu gösterebilir. Bu benzerlik, tecrübelerin aynı kaynaktan geldiğini göstermeye yetmez. Yalçın da farklı geleneklerdeki mistik tecrübelerin kendi dinî ve kültürel ba lamaları içinde okunması gerektiğini, benzerliklerin doğrudan etki veya devamlılık kanıtı sayılamayacağını vurgular (Yalçın, 2025, ss. 578, 581). Bu ihtiyat, Andr 'nin psikolojik karşılaştırmalardan vahyin kaynağına ilişkin hükümlere geçişini delilleri bakımından değerlendirmeye imkân verir.

Andr , rivayetlerden kesin psikolojik sonuç çıkarmanın g  l  n  yer yer kabul eder. Yine de Kur'an'ı kendi psikoloji tasnifi içinde okumayı sürdürür. Müzzemmil ve Müddessir sürelerinin ilk hitaplarından hareketle Hz. Peygamber'in ba ını örtmesini vahiy tecrübesini hazırlayan bilinçli bir davranış olarak yorumlar.  yetler böyle bir uygulamayı açıkça bildirmez. Yorum, k hinlerle ve başka dinî şahsiyetlerle kurulan benzerliklere dayanır (Andr , 1930, s. 69). Böylece  yetlerin açıkça bildirdiği hususlarla

psikolojik varsayımdan çıkarılan sonuçlar arasındaki ayırım belirsizleşir.

Mekke ile Medine vahiyleri arasındaki üslûp farkı, Andræ'nin psikolojik gelişim tezine dayanak yaptığı bir başka husustur. İlk dönemin kısa ve ritmik vahiyleriyle Medine'deki uzun ameli hükümler arasında biçimi aşan bir değişim görür. Tecrübenin oluşumunda bilinçli iradenin zamanla daha fazla yer aldığını düşünür ve şu hükmü verir:

“Det är emellertid en tämligen konstant företeelse, att den ursprungliga spontana ingivelsen mer och mer övergår i ett slags tankeinspiration, som i mycket hög grad står under den medvetna viljans kontroll” (Andræ, 1930, s. 70).

Çevirisi yazara ait olan bu cümlede Andræ, başlangıçta ani ve güçlü biçimde beliren ilhamın zamanla bilinçli düşüncenin daha fazla yön verdiği bir hâl aldığını söyler. Andræ'ye göre ilk dönemin ritimli ve güçlü tecrübesinde kendiliğinden beliren ilham öne çıkar. Sonraki yıllarda ise zihinde olgunlaşan fikir ve kararların ilâhî iradenin doğrudan ifadesi olarak kavranması ağırlık kazanır. Andræ bilinçli hile suçlamasını yine reddeder. Buna rağmen Medine vahiylerini Hz. Peygamber'in iradesine atfettiği artan rol ve tarihî kararlarıyla daha yakın bir ilişki içinde açıklar.

Mekke ve Medine sûreleri arasındaki üslûp farkı incelenebilir bir tarihî veridir. Kısa ve ritmik sûrelerle uzun hukukî düzenlemeler aynı anlatım özelliklerini taşımaz. Fakat üslûptaki değişimden vahyin kaynağının veya mahiyetinin değiştiği sonucuna geçmek başka bir yorumdur. Andræ'nin tezi, Hz. Peygamber'in samimiyetini kabul ederken nübüvveti onun psikolojik gelişimi ve tarihî kararlarıyla açıklamaya yönelir.

Hıristiyan Etkisi ve Hafıza Tezi

Andræ vahyin biçimini din psikolojisiyle açıklarken muhtevasını anlamak için tarihî çevreye yönelir. İslâm'ın temel düşüncelerinde Yahudi ve Hıristiyan geleneklerden gelen etkiler bulunduğunu savunur. Doğu Hıristiyanlığının, özellikle Süryani ve Nestûrî çevrelerin, İslâm'daki dindarlık anlayışını belirgin biçimde etkilediğini düşünür. Kıyamet uyarıları, âhiret tasvirleri, bazı ibadet biçimleri ve dinî kavramlar bu ilişki içinde ele alınır (Andræ, 1930, ss. 107-116).

Yaklaşımı basit bir kopyalama iddiasına dayanmaz. Andræ, dinî yeniliği mevcut unsurların güçlü bir şahsiyet tarafından yeni bir bütünlüğe kavuşturulmasıyla açıklar. İnsanın yaşadığı çağın inanç ve ibadetlerini devraldığını, kurucu nitelik taşıyan kişilerin bu malzemeye yeni bir yön verdiğini düşünür. İslâm'ın özgünlüğünü bütünüyle yeni bir muhtevadan çok Hz. Peygamber'in çevresindeki dinî unsurları tutarlı bir bütün hâline getirmesinde arar. Hz. Peygamber'i "yeni ve bağımsız bir dinî tipin" ilk temsilcisi sayması, ona yaratıcı ve kurucu bir rol verdiğini gösterir (Andræ, 1930, ss. 5-7).

Tarihî etkileri araştırmak, geç antik dönemde dinî fikirlerin dolaşımını anlamak bakımından değerlidir. Metinler arasında benzerlik bulunması, bu benzerliğin tarihî temastan doğduğunu tek başına göstermez. Temasın mümkün olduğu bir çevrenin belirlenmesi de belirli bir unsurun aktarım yolunu açıklamaya yetmez. Andræ çoğu yerde bu üç aşama arasında hızlı ilerler. Kur'an'daki bir düşünceyi önceki bir gelenekte bulur, muhtemel temas çevresini gösterir ve ardından söz konusu malzemenin Hz. Peygamber'in hafızasında saklanarak vahiy tecrübesinde yeniden ortaya çıktığını ileri sürer. İlk iki aşama tarihî araştırmaya dayanabilir. Son aşama ise Hz. Peygamber'in iç dünyasına dair psikolojik bir varsayıma dayanmaktadır.

Kıyamet vaazları üzerine yaptığı karşılaştırmalar bu yöntemin işleyişini gösterir. Andræ Kur'an'daki hesap ve uyarı dilini Doğu Hristiyan keşişlerinin vaazlarıyla karşılaştırır. Her iki gelenekte de insanı gafletten uyandıran yakın hesap düşüncesini öne çıkarır. Süryani vaiz Efrem'in sadakayı kazançlı bir ticarete benzeten diliyle cennet tasvirlerini Kur'an'daki anlatımla yan yana okur. Eski Hristiyan polemiklerinin cennet nimetlerini Hz. Peygamber'in dinî seviyesine karşı kullanmasına itiraz ederken şu ifadeyi kullanır:

“Den polemiska ivern borde avkylas av det så vitt jag kan se ofrånkomliga faktum, att koranens paradisskildringar inspirerats av de kristna syriska predikanternas föreställningar” (Andræ, 1930, s. 112).

Türkçe aktarımı yazara ait olan bu cümlede Andræ, Kur'an'ın cennet tasvirlerinin Hristiyan Süryani vaizlerin tasavvurlarından ilham almasını “görebildiğim kadarıyla kaçınılmaz bir olgu” olarak niteler. “Görebildiğim kadarıyla” kaydı ihtiyat bildirirken “kaçınılmaz olgu” ifadesi tespit edilen benzerliği güçlü bir kaynak ilişkisi olarak sunar. Andræ polemik gayretini yatıştırmak ister, fakat bunu yaparken Kur'an'ın muhtevası ile başka bir dinî gelenek arasında oldukça kesin bir kaynak ilişkisi kurar.

Gece Kur'an okuma, ayakta durma, diz çökme ve secde etme biçimleri Pachomius ile Makarios'un keşişler için düzenlediği gece ibadetleriyle ilişkilendirilir. Ruhun ölüm ile diriliş arasındaki durumuna ilişkin bir görüş de Afrahat ve Büyük Babai'ye bağlanır. Hîre ile Mekke arasındaki temaslar muhtemel aktarım ortamı sayılır (Andræ, 1930, ss. 114-116). Metin, ibadet biçimini ve dinî düşüncelerin bölgeler arasındaki yayılışını birlikte değerlendirir. Belirli bir unsurun hangi yoldan geçtiğine ilişkin hüküm ise daha ihtiyatlı bir temellendirme gerektirir.

Hafıza tezi, tarihî temas ihtimali ile vahiy tecrübesi arasında psikolojik bir bağ kurar. Andræ'ye göre Hz. Peygamber daha önce

bazı dinî ifadeler işitmiş, zamanla bunları hangi şartlarda duyduğunu unutmuş, fakat muhtevalarını hafızasında korumuştur. Yıllar sonra yoğun bir dinî tecrübe içinde yeniden beliren malzeme, kaynağı tanınmadan vahiy olarak yaşanmıştır (Andræ, 1930, ss. 117-119). Böyle bir açıklama Hz. Peygamber'i bilinçli iktibas veya aldatmayla suçlamaz. Samimiyeti korurken Kur'an'ın muhtevasını, geçmişte işitilmiş ve kaynağı unutulmuş dinî anlatıların hatırlanmasıyla açıklar.

Andræ'nin karşılaştırmaları geç antik dinî ortamı ve fikirlerin sözlü yahut dolaylı dolaşımını anlamak için değerli malzeme sunar. Tarihî etkileşim her zaman adı bilinen tek bir aktarıcı üzerinden gerçekleşmez. Fakat genel temas ortamı, belirli bir motifin hangi yoldan aktarıldığını ve Hz. Peygamber'in tecrübesinde nasıl yer aldığını açıklamaya yetmez. Andræ, metinler arasındaki benzerliği belirli bir kaynağa bağımlılığın delili olarak değerlendirmeye yönelir. Hafıza tezi de aradaki boşluğu tarihî belgeden çok psikolojik bir varsayımla doldurur.

Mekke'den Medine'ye Vahiy ve İrade

Andræ'nin biyografisinde Mekke ile Medine arasında tam bir ahlâkî kopuş yoktur. Hz. Peygamber'in çağrısına bağlılığı ve görev bilinci her iki dönemde de kabul edilir. Değişen husus, vahyin biçimi ve tarihî kararlarla ilişkisidir. Kısa ve ritmik Mekke vahiyleri Hz. Peygamber'i aşan yoğun bir tecrübe olarak anlatılırken uzun amelî hükümler bilinçli iradenin daha fazla rol aldığı bir ilham anlayışı içinde yorumlanır. Bu psikolojik gelişim tezi, Medine tarihindeki niyet ve otorite yorumlarına da zemin hazırlar (Andræ, 1930, ss. 69-70, 170-171).

Nahle seferi, kaynak tenkidinin ahlâkî bir hükme dönüştüğü en açık örneklerden biridir. Andræ, İbn İshak ile Vâkıdî'de sefer emrinin aktarılışına dair iki rivayeti karşılaştırır. Yazılı emrin birliğe ne zaman açıldığı ve katılanlara seçim hakkı verilip verilmediği

üzerinde durur. Rivayetler emrin aktarılışında iki farklı anlatım bulunduğunu gösterir. Andræ ise bu farktan hareketle Hz. Peygamber'in haram ayda meydana gelen saldırıyı dolaylı biçimde yönettiği ve niyetini açıkça bildirmediği sonucuna ulaşır (Andræ, 1930, ss. 176-180). Metindeki farklılık tarihî bir veridir. Niyet hakkındaki hüküm ise yazarın rivayetlere ilişkin yorumuna dayanmaktadır.

Andræ'nin kullandığı kültürel ölçü, ilk baskıdaki şu cümlede açıkça görülür:

“Händelsen röjer ett drag i hans karaktär, som sårskilt dömt utifrån *den nordiska rasens mandomsideal* ter sig mindre tilltalande” (Andræ, 1930, s. 180).

Çevirisi yazara ait olan ifadeye göre hadise, Hz. Peygamber'in karakterinde özellikle “Kuzey ırkının erkeklik ideali” açısından daha az hoş görünen bir özelliği açığa çıkarır. “Den nordiska rasens mandomsideal” terkibi, açık davranmayı, sorumluluğu üstlenmeyi ve cesareti belirli bir ırk ve erkeklik anlayışıyla ilişkilendirir. Yedinci yüzyıl Arabistan'ındaki askerî bir karar, yirminci yüzyıl Kuzey Avrupa'sının açık sözlülük ve erkeklik anlayışıyla değerlendirilir. Andræ tarihî bağlamı anlamaya çağırırken ahlâkî hükmünde kendi kültürel ölçüsünü doğrudan devreye sokar.

Andræ'nin Hudeybiye ve Mekke'nin fethine dair anlatımı, Nahle hakkındaki menfi hükmünün aksine Hz. Peygamber'in liderliğine ilişkin olumlu değerlendirmeler içermektedir. Andræ, Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de görünürdeki tavizleri kabul ederek uzun vadeli hedefi korumasını olağanüstü bir öz denetim örneği sayar ve antlaşmanın başarısını teslim eder (Andræ, 1930, ss. 201-204). Mekke'nin fethinde eski düşmanları cömertlik ve uzlaşmayla kazanmasını gerçek bir meziyet olarak niteler. Bağışlayıcılığını, insanlarla samimi ilişkiler kurma kabiliyetini ve yetenekli kişileri

yeni topluma dâhil edebilmesini açıkça över (Andræ, 1930, ss. 204-210, 233-234).

Bu örnekler, biyografinin Hz. Peygamber'i tek yönlü biçimde tasvir etmediğini gösterir. Dinî ciddiyeti, öz denetimi, bağışlayıcılığı ve insanları bir araya getirme kabiliyeti kabul edilir. Buna karşılık belirli bir rivayet farkından niyet ve karakter hakkında ağır sonuçlara geçilebilmektedir. Kaynak tenkidindeki ihtiyatın ahlâkî değerlendirmede her zaman korunmaması, samimiyet hükmünün sınırını da gösterir. Bilinçli sahtekârlık suçlamasını reddeden Andræ, Hz. Peygamber'in bazı kararlarını niyet ve karakter bakımından eleştirmeyi sürdürür.

Ahlâkî Hükümün Ölçüsü

Andræ kitabının başında Hristiyan okuru peşin hükümlerden uzak durmaya çağırır. İslâm'da kendi dininden bildiği bir unsurla karşılaşan kişinin, farklı biçimde gördüğü bu unsuru hemen bozulma veya karikatür saymaması gerektiğini söyler. Andræ böylece Hristiyan okuru, İslâm hakkında kendi inançları doğrultusunda verdiği hükümleri sorgulamaya ve onu kendi bağlamında anlamaya davet eder (Andræ, 1930, ss. 7-8).

Biyografinin son sayfalarında Hristiyan ahlâk ölçüsü yeniden belirleyici hâle gelir. Andræ, Hz. Peygamber'in çağrısına sadakatini, sebatını ve yüce gönüllülüğünü kabul eder. Ardından onun ahlâkî değerini İncil'deki İsa tasviriyle kıyaslar. İsa'nın erişilmez bir ölçü olduğunu ve hiçbir tarihî kişinin bu ölçüyü bütünüyle karşılayamayacağını bizzat belirtir. Yine de karşılaştırmanın yönü değişmez (Andræ, 1930, s. 239).

Başlangıçtaki anlama çağrısıyla son hüküm arasındaki gerilim açıktır. Hz. Peygamber'in hayatı kaynak tenkidi, psikoloji ve tarihî bağlamla ayrıntılı biçimde incelenir. İsa tasviri aynı ölçüde tarihî ve psikolojik incelemeye tâbi tutulmaz. Karşılaştırmanın bir yanında beşerî şartları içinde araştırılan tarihî bir şahsiyet, diğer

yanında İncil anlatısının ahlâkî ideali bulunmaktadır. Ölçünün iki tarafa aynı biçimde uygulanmaması, varılacak sonucu daha baştan etkiler.

Kuzey Avrupa'ya özgü açık sözlülük ideali de aynı sorunun başka bir görünümüdür. Nahle hakkındaki hükümde açık davranma ve sorumluluğu doğrudan üstlenme, belirli bir kültürün erkeklik anlayışıyla ifade edilir. Andræ, Hz. Peygamber'in insanları incitmekten kaçınmasını, güler yüzünü ve eski düşmanları dostluğa çevirebilmesini olumlu biçimde kaydeder. Buna rağmen Kuzeyli erkeklik idealinde öne çıkan açıklık ve cesaret, menfi hükmün ölçüsü olarak kalır (Andræ, 1930, s. 180, ss. 233-234).

Evlilikler hakkındaki değerlendirmede de benzer bir ikilik vardır. Andræ, Batı'nın cinsellik anlayışının antik zühd mirasıyla biçimlendiğini ve Hz. Peygamber'in kendi toplumunun şartları içinde ele alınması gerektiğini kabul eder. Evlilik hukukunda düzenleme yaptığını ve kadının konumunu iyileştirmeye çalıştığını da belirtir. Buna rağmen kitabın sonunda menfi kanaatini korur (Andræ, 1930, ss. 235-239). Tarihî anlayış ilkesi dile getirilir, fakat son ahlâkî hükümde aynı ölçüde işletilmez.

Andræ'nin biyografisini bütünüyle olumlu veya olumsuz bir metin olarak sınıflandırmak bu nedenle yetersizdir. Sahtekârlık ve ağır hastalık açıklamalarının geri çekilmesi gerçek bir değişimdir. Hz. Peygamber'in dinî ciddiyeti, insanları etkileyen yönü, bağışlayıcılığı ve siyasî basireti açıkça teslim edilir. Fakat vahiy psikoloji ve tarihî etki üzerinden açıklanır. Ahlâkî değerlendirme de Hristiyanlık ile Kuzey Avrupa'dan gelen ölçülerle şekillenir. Eserdeki yenilik, bütün hükümlerin olumluya dönmesinden çok eleştirinin daha ölçülü ve ikna edici bir akademik dil kazanmasıdır.

Sonuç

Tor Andræ'nin 1930 tarihli biyografisinde önceki Avrupa anlatılarına göre önemli bir değişim vardır. Hz. Peygamber bilinçli

bir sahtekâr veya ağır bir hastalığın etkisi altında bulunan kişi olarak sunulmaz. Çağrısına içtenlikle inandığı, dinî ciddiyetini koruduğu ve yaşadığı tecrübeyi kendi düşüncesinin ürünü saymadığı kabul edilir. Bu yönüyle eser, eski polemiklerin en ağır suçlamalarından uzaklaşır.

Samimiyetin kabulü vahyin ilâhî kaynağının kabulüne ulaşmaz. Din psikolojisi, vahyin Hz. Peygamber tarafından nasıl yaşandığını açıklayan bir araç olmaktan çıkarak onun mahiyeti hakkında belirleyici ölçü hâline gelir. Kur'an ile Süryani Hristiyan metinleri arasındaki benzerlikler, tarihî temas ve hafıza teziyle kaynak ilişkisine bağlanır. Mekke ile Medine arasındaki üslûp farkı da bilinçli iradenin artan rolü üzerinden yorumlanır. Böylece sahtekârlık ithamı geri çekilirken nübüvvet psikolojik ve tarihî açıklamanın sınırları içinde tutulur.

Eserin kaynak tenkidi ile ahlâkî yargıları arasında belirgin bir fark vardır. Rivayetler karşılaştırılırken zaman zaman ihtiyat gösterilir. Aynı ihtiyat Nahle seferindeki niyet yorumunda, Kuzey ırkının erkeklik idealinde veya Hz. Peygamber'in İncil'deki İsa tasviriyle kıyaslanmasında korunmaz. Andræ'nin biyografisi bu sebeple basit bir ilerleme veya gerileme örneği sayılamaz. Eser, eski suçlamaların bir kısmını terk eder ve Hz. Peygamber'in samimiyetini ciddiye alır. Buna rağmen vahyi psikoloji ve tarihî etkiyle açıklar, ahlâkî değerlendirmelerinde de Hristiyan ve Kuzey Avrupalı ölçülere başvurur. Bu ikili yapı, onu modern İsveç siyer yazımının etkili fakat sınırları belirgin bir örneği hâline getirir.

Kaynakça/References

- Andræ, T. (1930). *Muhammed: hans liv och hans tro*. Natur och Kultur. <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:645658>
- Armağan, B. (2012). *Tor Andrae'nin eserlerinde Hz. Muhammed* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. İSAM İslami İlimler Alanındaki Tezler Veri Tabanı. <https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=4267>
- Armağan, B. (2020). Andrae, Tor Julias Efraim. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (2. bs., Ek-1, ss. 99–100). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/andrae-tor-julias-efraim>
- Hedin, C. (2005). *Tor Andrae och orientalismen*. Swedish Science Press.
- Hjärpe, J. (2021). Tor Andræ and Geo Widengren: Perspectives and purposes of the study of the history of religions. In G. Larsson (Ed.), *The legacy, life and work of Geo Widengren and the study of the history of religions after World War II* (pp. 238–248). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004499386_012
- Yalçın, İ. (2025). Mistik düşüncelerdeki fenâ, nirvana, devekuth, mânevî evlilik ve kendiliğindenlik anlayışları bağlamında birliğe giden yol. *Eskiye*, (57), 573–599. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1596963>
- Yıldız, H. (2026). *İsveç'te oryantalizm ve Hz. Muhammed (S.A.S) algısı* [Doktora tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. İSAM İslami İlimler Alanındaki Tezler Veri Tabanı. <https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=41379>

BÖLÜM 4

SORUYU CEVAPLAMAK, DİKKATİ YÖNLENDİRMEK: KUR'AN'DA SEÇİLMİŞ YES'ELÛNEKE ÂYETLERİ

İBRAHİM KOÇYİĞİT¹

Giriş

Kur'an'da Hz. Peygamber'e yöneltilen sorular, muhatapların öğrenmek istedikleri meseleler hakkında bilgi verir. Bu sorulara verilen cevaplar, sorulan hususu açıklarken inanç, ibadet ve ahlâkla ilgili sorumlulukları da hatırlatır. *Yes'elûneke* ifadesinin yer aldığı âyetler, soru ile cevap arasındaki bu ilişkinin incelenmesine imkân vermektedir.

Yes'elûneke ifadesi genellikle “sana soruyorlar” şeklinde tercüme edilir. İncelenen âyetlerde cevap, Hz. Peygamber'e yöneltilen ve “de ki” anlamına gelen *kul* emriyle bildirilir. Bazı âyetlerde sorulan husus doğrudan açıklanırken bazılarında muhataplar için daha önemli olan bir mesele öne çıkarılır. Hilaller hakkındaki soruda vakitlerin belirlenmesi, infak sorusunda yardım edilecek kimseler, ganimet hakkındaki soruda ise Müslümanların aralarındaki

¹ Dr., Fribourg Üniversitesi, İsviçre İslam ve Toplum Merkezi (SZIG), İsviçre. ORCID: 0000-0002-3605-9181.

anlaşmazlığı gidermeleri vurgulanır. Ruh hakkındaki cevap da insan bilgisinin sınırlılığını hatırlatır.

Türkçe literatürde Muhammed İsa Yüksek, “Soru-Cevap İlişkisi Bağlamında Hitabın Umumiliği” başlıklı çalışmasında *yes’elûneke* âyetlerini ahkâm ve gayba ilişkin sorular altında ele almakta, belirli sorulara verilen cevapların umumiliğini incelemektedir. Çalışmada soru ile cevap arasındaki farklı ilişkiler, muhatabın başka bir hususa yönlendirilmesi ve Bakara 2/215 hakkında İbn Âşûr’un açıklaması da tartışılmaktadır (Yüksek, 2020, ss. 56–59, 63).

Bu bölüm, söz konusu tartışmayı Bakara 2/189 ve 2/215, Enfâl 8/1 ve İsrâ 17/85 üzerinden sürdürmektedir. İncelemenin odağında, sorunun anlaşılma biçiminin cevabın yorumuna etkisi ve müfessirlerin bu ilişkiyi açıklarken başvurdukları gerekçeler bulunmaktadır. Bu karşılaştırmayla, bilgi ile sorumluluk arasındaki ilişkiye dair hangi sonuçların farklı yorumlarda korunduğu, hangilerinin belirli bir açıklamaya bağlı kaldığı araştırılacaktır. Ardından, bu açıklamalardan din eğitime ilişkin sonuçlar çıkarırken gözetilmesi gereken sınırlar ele alınacaktır.

Başlıktaki “dikkati yönlendirmek” ifadesi, klasik tefsirlerde yerleşmiş bir terim olarak kullanılmamaktadır. Bu ifadeyle, sorulan husus açıklanırken onun muhatap açısından önem taşıyan diğer yönlerinin de belirtilmesi kastedilmektedir. İnceleme seçilen dört âyetle sınırlıdır. Kur’an’daki bütün sorulara uygulanacak genel bir tasnif önerme amacı taşımamaktadır.

Soru ile Cevap Arasındaki İlişki

Kur’an’daki sorular, vahyin muhataplarını ve onların ilgi duyduğu meseleleri tanımaya yardımcı olur. Soranların kimliği her âyette açıklanmasa da *yes’elûneke* fiilindeki çoğul ifade, soruyu belirli bir topluluğa nispet eder. Sorunun fiilen yöneltilmiş olması veya daha genel bir beklentiyi yansıtması, ilgili âyetin bağlamında

değerlendirilmelidir. Cevabın *kul* emriyle Hz. Peygamber’e bildirilmesi, soranlarla cevap veren arasındaki ilişkinin de dikkate alınmasını gerektirir. Hoffmann’ın Kur’an’daki hitap ilişkilerine dair incelemesi, hitabın bilgi vermenin yanında muhatapların sorumluluklarını da belirlediğine dikkat çekmektedir (Hoffmann, 2020, ss. 5-8).

Yes’elûneke ve *kul* ifadeleri soru ile cevabı birbirine bağlar. Bununla birlikte cevabın muhatap açısından taşıdığı anlam, bu dil bilgisi yapısından hareketle tek başına belirlenemez. Sorulan husus açıklanırken uygulamaya ilişkin bir hüküm, ahlâkî bir sorumluluk veya bilginin sınırı da vurgulanabilir. Bu sebeple her âyette sorunun lafzı, bağlamı ve cevapta öne çıkan husus birlikte ele alınacaktır.

İncelemede âyetlerin lafız ve bağlam özellikleri, klasik tefsirlerdeki açıklamalarla karşılaştırılmaktadır. Soru ve cevabı bir anlatım biçimi olarak ele almak, sözün yapısını hangi şartlarda ve kime söylendiğiyle birlikte değerlendirmeye imkân verir. Bununla birlikte bir anlatım biçiminin belirlenmesi, anlamın önceden tayin edilmesini gerektirmez (Stewart, 2022, ss. 4-7). *Yes’elûneke* ifadesinin tekrarlanması da bütün cevapların aynı amaçla verildiğini göstermez.

Başlıktaki ifade âyetlere dışarıdan uygulanan önceden belirlenmiş bir tasnif olarak kullanılmamaktadır. Çağdaş bir kavram tarihî bir metindeki bazı ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olabilir, fakat kaynaklardaki kavram ve ayrımların yerine geçirildiğinde açıklayıcı gücünü kaybeder (Koçyiğit, 2025b, ss. 213-214). Bu sebeple önce âyetin cümle yapısı ve müfessirlerin soruyla cevap arasındaki ilişkiye dair açıklamaları incelenecek, ardından cevabın muhatap açısından öne çıkardığı husus değerlendirilecektir.

Bu karşılaştırmada sorunun âyetteki ifadesi ile rivayet ve tefsirlerde ona verilen anlam ayrı ayrı ele alınacaktır. Müfessirlerin cevabı doğrudan açıklama, tamamlama veya sorunun kuruluşunu düzeltme biçiminde değerlendirmelerine yol açan gerekçeler incelenecektir. Sorunun ne istediği cevaptan hareketle belirleniyorsa, bu

tercihi destekleyen dil ve bağlam gerekçeleri ayrıca gösterilecektir. Sorumluluğa ilişkin sonuçlarda da âyetin açık ifadeleri, müfessirlerin açıklamaları ve bu bölümde geliştirilen değerlendirmeler birbirinden ayrılacaktır.

İncelenen Âyetlere Toplu Bakış

Seçilen âyetler aynı kalıpla başlasa da birbirinden farklı meseleleri konu edinir. Bakara 2/189 hilallerin insanların işlerini ve hac ibadetini vakte bağlamadaki önemini açıklar. Bakara 2/215 infak edilecek malı ve yardımda gözetilecek kimseleri birlikte ele alır. Enfâl 8/1 ganimet hakkındaki anlaşmazlığı Allah’a ve resulüne itaat, takvâ ve araların düzeltilmesi çerçevesinde ele alır. İsrâ 17/85 ise ruh hakkındaki soruya cevap verirken insan bilgisinin sınırlılığını hatırlatır.

Her âyette önce sorunun hangi bağlamda doğduğu ve lafzen hangi bilgiyi talep ettiği belirlenir. Ardından cevabın verdiği bilgi, öne çıkardığı husus ve bunun muhatap açısından taşıdığı anlam incelenir. Böylece soruyla cevabın uyumu belâgat bakımından ele alınırken cevabın hukukî, ahlâkî ve toplumsal sonuçları da gözden geçirilmemiş olur.

Tablo 1, dört âyetteki soru ve cevap ilişkisini topluca göstermektedir. Tablodaki son sütun âyetlerin bütün anlamını özetleme iddiası taşımaz. Ayrıntılı incelemede üzerinde durulacak başlıca hususları belirtir. Özellikle Bakara 2/215, cevabın sorunun yönünü değiştirip değiştirmediği konusunda müfessirlerin farklı açıklamalar yapması sebebiyle ihtiyatla değerlendirilmelidir.

Tablo 1. Seçilmiş yes’elûneke âyetlerinde soru ve cevap ilişkisi

Âyet	Sorulan husus	Cevapta öne çıkan yön	Ortaya çıkan vurgu
Bakara 2/189	Hilaller	İnsanlar ve hac için vakit ölçüsü	Zamanın ortak hayatı düzenleyen işlevi

Âyet	Sorulan husus	Cevapta öne çıkan yön	Ortaya çıkan vurgu
Bakara 2/215	Neyin infak edileceği	Mal ve infak edilecek kimseler	İnfakın somut muhatapları ve öncelik sırası
Enfâl 8/1	Ganimetlerin hükmü	Allah ve resulünün hükmü, takvâ ve ıslah	Pay talebiyle birlikte Müslümanların aralarını düzeltme sorumluluğu
İsrâ 17/85	Ruh	Ruhun Rabbin emrine nispet edilmesi ve bilginin azlığı	Bilgi iddialarının dayanaklarıyla sınırlı tutulması

Kaynak: Bakara 2/189 için et-Taberî (2001, Cilt 3, ss. 280-282) ve İbn Âşûr (1984, Cilt 2, ss. 194-199) esas alınmıştır. Bakara 2/215 için et-Taberî (2001, Cilt 3, ss. 639-642), Fahreddin er-Râzî (1981, el-Bakara 2/215 tefsiri) ve İbn Âşûr (1984, Cilt 2, ss. 317-318) kullanılmıştır. Enfâl 8/1 için et-Taberî (2001, Cilt 11, ss. 19-22), Fahreddin er-Râzî (1981, el-Enfâl 8/1 tefsiri) ve İbn Âşûr (1984, Cilt 9, ss. 248-250) kullanılmıştır. İsrâ 17/85 için et-Taberî (2001, Cilt 15, ss. 66-71), Fahreddin er-Râzî (1981, el-İsrâ 17/85 tefsiri) ve İbn Âşûr (1984, Cilt 15, ss. 194-199) esas alınmıştır. Tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bakara 2/189: Hilallerin İşlevi ve Zaman

Bakara 2/189’da soru hilaller hakkındadır. Nüzul sebebiyle ilgili bazı rivayetler, soruyu hilalin biçim değiştirmesiyle ilişkilendirir. Cevapta ise hilallerin insanlar ve hac için vakit ölçüsü olduğu belirtilir. Bu açıklamanın soruyu doğrudan karşılayıp karşılamadığı, hilaller hakkında hangi bilginin talep edildiğinin belirlenmesine bağlıdır. Buradaki inceleme, âyetin hilaller hakkındaki soru ve cevabı içeren ilk kısmıyla sınırlıdır.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ تَقُولُ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ

Et-Taberî, ilgili rivayetleri aktardıktan sonra hilallerin borçların vadesini, kira müddetini, iddeti, orucu, iftarı ve hac zamanını belirlediğini açıklar (et-Taberî, 2001, Cilt 3, ss. 280-282). Böylece hilallerin değişimi, ibadetlerin ve hukukî muamelelerin vakitlerini

belirlemede esas alınır. Cevap, hilallerin insanlar için taşıdığı faydayı öne çıkarır.

İbn Âşûr, sorunun hilallerin niçin farklı biçimler aldığına yöneldiği kabul edilirse cevabın görünürde başka bir hususa geçtiğini belirtir. Ona göre muhatapların dinî ve toplumsal hayatında vakitlerin belirlenmesi, astronomik sebebin ayrıntısından daha öncelikli bir ihtiyaçtır. Hilallerin muamele ve ibadet vakitlerini göstermesi, muhatapların hayatında doğrudan karşılığı bulunan bir bilgidir (İbn Âşûr, 1984, Cilt 2, ss. 194-199).

Âyetin hilallerin işlevini öne çıkarması, tabiatın nasıl işlediğini araştırmayı geçersiz saydığı anlamına gelmez. Nüzul sebebine dair rivayetler de aynı kuvvette aktarılmamıştır. Soru “Hilaller niçin yaratılmıştır?” biçiminde anlaşıldığında cevap doğrudan maksadı bildirir. Bu veriler, sorunun cevapsız bırakıldığı yönündeki kesin bir hükme varılmasını engeller.

Burada iki farklı değerlendirmeyi ayırmak gerekir. Hilallerin vakitleri belirlemedeki işlevi, sorunun nasıl anlaşıldığından bağımsız olarak cevabın açık içeriğinde yer almaktadır. Buna karşılık cevabın soruyu başka bir yöne taşıdığı görüşü, öncelikle fizikî sebeplerin sorulduğunun kabul edilmesine bağlıdır. Soru hilallerin yaratılış maksadına yönelik anlaşıldığında aynı açıklama doğrudan cevap niteliği kazanır. Bu sebeple pratik faydanın vurgulanması, sorunun düzeltildiğini veya geri çevrildiğini tek başına göstermez. Cevabın işlevini belirlemek için hangi soru anlayışının esas alındığı da açıklanmalıdır.

Bakara 2/215: İnfak Edilecek Kimseler

Bakara 2/215’te soru ile cevap arasındaki ilişki müfessirler tarafından farklı biçimlerde açıklanmıştır. Soru “Neyi infak edecekler?” şeklinde anlaşılabilir. Cevapta infak edilecek mal “hayr” kelimesiyle anılır. Ardından anne-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış kişi zikredilir. Bu sebeple âyet, belâgat kaynaklarında

sorulan husustan daha önemli olana yönelme örnekleri arasında değerlendirilmiştir. Klasik tefsirlerdeki açıklamalar, ilişkinin tek bir yoruma indirgenemeyeceğini göstermektedir.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنِ السَّبِيلِ

Et-Taberî, soruyu hem infak edilecek mal hem de infakın yöneltileceği kimseler hakkında anlar. Buna göre “hayr” lafzı harcanacak malı karşılar, âyetin devamı ise bu malın ulaştırılacağı kişileri açıklar (et-Taberî, 2001, Cilt 3, ss. 639-642). Bu yorumda mal ile malın ulaştırılacağı kimseler aynı sorunun kapsamındadır.

Fahreddin er-Râzî görünürdeki uyumsuzluğu üç ihtimal üzerinden tartışır. İlkinde “mâ enfaktum min hayr” ifadesi harcanacak şeyi karşılar, infak edilecek kimselerin sayılması açıklamayı tamamlar. İkinci ihtimal, muhatapların infak edecekleri şeyin mal olduğunu zaten bildikleri kabulüne dayanır. Bu durumda soru, infakın nasıl ve nereye yapılacağıyla ilgilidir. Üçüncü ihtimalde ise sorunun kuruluşu eleştirilir ve infakın uygun şartlarda yapılması öne çıkarılır. Râzî bu son açıklamayı, ne yiyeceğini soran kişiye yeme düzeni hakkında tavsiyede bulunan hekim örneğiyle açıklar (Fahreddin er-Râzî, 1981, el-Bakara 2/215 tefsiri).

İbn Âşûr’a göre muhataplar Allah katında makbul olacak infakın nasıl ve kime yapılacağını sormuştur. Cevap bu açıdan soruyla uyumludur. Bu sebeple âyeti, soranı kendisi için daha önemli olan hususa yönelten cevap tarzı anlamındaki *üslûb-ı hakîm* kapsamında açıklamaya ihtiyaç duymaz (İbn Âşûr, 1984, Cilt 2, ss. 317-318). Bu görüş, âyetten din eğitimine ilişkin sonuçlar çıkarırken dil ve bağlam bakımından farklı yorumların da dikkate alınması gerektiğini gösterir.

Bu açıklamalar, âyeti sorudan başka bir konuya geçiş olarak yorumlamadan da infakla ilgili hükmün anlaşılabilirliğini göstermektedir. “Hayr” lafzı harcanacak malı ifade eder. Cevabın

devamında ise akrabalık ve ihtiyaç durumları gözetilerek infak edilecek kimseler sayılır. Böylece infakın kime yapılacağı ve bu hususta hangi önceliklerin gözetileceği açıklanır.

Anne-baba ile yakınların önce zikredilmesi, infakta kişinin yakın çevresini gözetmesi gerektiğini gösterir. Ardından yetimlerin, yoksulların ve yolda kalmış kimsenin anılması, yardım sorumluluğunun aileyle sınırlı kalmadığını ortaya koyar. Fahreddin er-Râzî'nin sıralamayı ihtiyaç ve hakların dereceleriyle açıklaması da infakta önceliğin kimlere verileceğini belirlemeye yardımcı olur.

Bu açıklamalar, infak edilecek kimselerin belirlenmesinde birleşirken sorunun nasıl karşılandığı konusunda ayrılmaktadır. Bir okumada cevap soruya ek bilgi verir, diğesinde baştan itibaren sorulan hususu açıklar, üçüncüsünde sorunun kuruluşuna müdahale eder. Dolayısıyla aynı hükmün açıklanması, sorunun her yorumda aynı biçimde değerlendirildiğini göstermez. İbn Âşûr'un tercihinde infakla ilgili toplumsal sorumluluk, sorunun düzeltilmesine ihtiyaç duyulmadan açıklanabilmektedir. Bu da ahlâkî bir hususun belirtilmesiyle sorunun yönünün değiştirilmesinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini gösterir.

Enfâl 8/1: Ganimet ve Müslümanların Aralarının Düzeltilmesi

Enfâl sûresinin ilk âyeti, Bedir sonrasında ganimetlerin kime ait olduğu ve nasıl paylaşılacağı çevresinde ortaya çıkan anlaşmazlığa cevap verir. Rivayetlerde genç savaşçıların, geride destek verenlerin veya belirli eşyalar üzerinde hak iddia edenlerin talepleri anlatılır. Ayrıntılar değişmekle birlikte rivayetlerin ortak konusu ganimetlerin paylaşılmasına ilişkin çekişmedir. Burada soru, bilgi ihtiyacının yanı sıra ganimetten pay alma taleplerini de yansıtmaktadır.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Et-Taberî, enfâli ganimetlerin bütünü olarak açıklayan görüş-leri aktarmakla birlikte kendi tercihinde imamın verebildiği ek tahsisler üzerinde durur. Bu tercihinı nefl kelimesinin fazlalık anlamıyla temellendirir. Soruyu da bu tahsislerden yararlanma talebi olarak değerlendirir. Fahreddin er-Râzî ise cevabın yapısından hareketle sorunun ganimetlerin sarf yeri ve hak sahipleri hakkında olduğunu belirtir. Âyetteki takvâ, arayı düzeltme ve itaat emirlerini de daha önce bir çekişme yaşandığının işareti sayar (Fahreddin er-Râzî, 1981, el-Enfâl 8/1 tefsiri).

“Ganimetler Allah’a ve resulüne aittir” cevabı, paylaşımın tarafların güç, emek veya fiilî hâkimiyet iddialarıyla belirlenemeyeceğini bildirir. Mesele Allah ve resulünün hükmüne bağlanır. Âyet bu noktada dağıtımın bütün ayrıntılarını vermez. Sûrenin 41. âyeti paylara ilişkin hükmü daha sonra açıklar. Burada paylaşımın ayrıntılarından önce, çekişmenin hangi hükme göre çözüleceği belirlenir.

Cevabın ardından gelen takvâ, arayı düzeltme ve Allah ile resulüne itaat emirleri bu çerçeveyi tamamlar. İbn Âşûr da sûrenin başlangıcında ganimet hükümleriyle Müslümanların aralarının düzeltilmesinin birlikte ele alındığını belirtir (İbn Âşûr, 1984, Cilt 9, ss. 248-250). Böylece ganimetten pay alma talebi, Müslümanların birbirlerine karşı sorumluluklarıyla birlikte değerlendirilir.

Sorunun bir pay talebi olarak anlaşılması, cevaptan ne beklediğini de değiştirir. Bu okumada muhataplar kendilerine bir şey verilmesini istemektedir. Cevap bu nedenle talep üzerinde kimin karar vereceğini de belirler. Hükmü öğrenmeye yönelik bir soru ile bir tahsis elde etmeye yönelik talep aynı ifadeyle ilişkilendirilebilse de bunların cevaplandırılması farklı hususları gerektirir.

Karar yetkisinin belirlenmesi ile tarafların aralarını düzeltmeye çağırılması da ayrı ayrı değerlendirilmelidir. İlki taleplerin

hangi hükme bağlanacağını, ikincisi tarafların birbirlerine nasıl davranacağını ilgilendirir. Böylece âyet, ihtilafı çözecek yetkiyi belirtirken taraflara birbirleriyle ilişkilerini düzeltme sorumluluğu da yükler. Buradan bütün hak taleplerinin birlik adına geri çekilmesi gerektiği sonucunun çıkarılması ise ayrıca gerekçelendirilmelidir.

İsrâ 17/85: Ruh ve Bilginin Sınırı

İsrâ 17/85'te soru ruh hakkındadır. Et-Taberî soruyu “Ruh nedir?” biçiminde açıklarken Fahreddin er-Râzî, “ruh” kelimesinin insan ruhu, Cebrâil veya başka anlamlarda yorumlandığını aktarır. Âyetin cevabı ruhu Rabbin emrine nispet eder ve insanlara bilgiden az bir pay verildiğini bildirir.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ۖ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

Fahreddin er-Râzî, ruh hakkındaki sorunun cevapsız bırakıldığı yönündeki açıklamayı ve buna yöneltilecek itirazları aktarır. Râzî'nin tercihinin göre âyet soruya cevap vermektedir. Râzî, bu cevabı açıklarken ruhu bedensel bileşimlerden ayırır ve onun Allah'ın yaratmasıyla var olduğunu belirtir. Bununla birlikte ruhun kendine özgü hakikatinin bilinmemesini, onun varlığı hakkında bilgi sahibi olunmasına engel saymaz. Bu açıklamada belirli bir bilgi verilmesiyle bilginin sınırlılığı birlikte ele alınmaktadır (Fahreddin er-Râzî, 1981, el-İsrâ 17/85 tefsiri).

Bu sınırı ruh hakkında araştırma yapılmasını bütünüyle yasaklayan bir hüküm olarak anlamak âyetin kapsamını aşar. İbn Âşûr, cevabın belirli muhatapları ve onların soru sorma amaçlarını dikkate aldığını kabul eder. Bununla birlikte âyeti âlimlerin ruh hakkında araştırma yapmasını engelleyen genel bir hüküm saymaz. Bilgi edinme imkânlarının gelişmesiyle ruhun bazı yönlerinin daha iyi anlaşılabilirliğini de ihtimal dâhilinde görür (İbn Âşûr, 1984, Cilt 15, ss. 194-199).

Bu açıklamalar, ruh hakkında verilen bilgi, açıklanmayan hususlar ve araştırmanın sürdürülmesi arasında ayırım yapmayı gerektirir. Râzî cevabın hangi bilgiyi verdiğini tartışırken İbn Âşûr, belirli muhataplara verilen cevabın sonraki araştırmalar açısından taşıdığı anlamı ele alır. Bir konuda bilginin sınırlı olması, o konuda hiçbir açıklama yapılamayacağını veya yeni sorular sorulamayacağını tek başına göstermez.

Bu karşılaştırmadan hareketle bilgiye ilişkin sorumluluk şöyle açıklanabilir: İleri sürülen hüküm, dayanağının taşıyabileceği sınırlar içinde kalmalıdır. Ruh hakkında bir açıklama yapmakla onun bütün hakikatinin kavrandığını ileri sürmek farklı iddialardır. Burada geliştirilen sonuç, müfessirlerin açıklamalarından hareketle yapılan bir değerlendirmedir. Âyetin bütün araştırma biçimleri hakkında doğrudan hüküm verdiği varsayımına dayanmamaktadır.

Soru, Bilgi ve Sorumluluk: Karşılaştırmalı Değerlendirme

İncelenen örnekler, cevabın işlevini belirlemede sorunun nasıl anlaşıldığının önemini göstermektedir. Hilaller ve infak hakkındaki açıklamalarda, sorunun hangi bilgiyi talep ettiğine ilişkin farklı kabuller aynı cevabın farklı biçimlerde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bir açıklama doğrudan cevap sayılırken başka bir okumada soruyu tamamlayan veya onun kuruluşunu düzelten bir cevap olarak anlaşılabilir. Bu farklılıklar, soru ile cevap arasındaki ilişkinin çok perspektifli bir yaklaşımla incelenmesine imkân vermektedir. Farklı Kur'an yorumlarına yer verilmesi ve yorumların belirli ölçütler çerçevesinde değerlendirilmesi, din eğitimi açısından da önem taşımaktadır (Koçyiğit, 2025a, ss. 251, 253–254). Bu incelemede müfessirlerin soruya verdikleri anlam, dayandıkları gerekçeler ve cevaptan çıkardıkları sonuçlar karşılaştırılmaktadır. Birden fazla yorumun bulunması, bunların aynı ölçüde gerekçelendirilmiş olduğunu göstermez. Karşılaştırmada her yorumun hangi kabullere

dayandığı ve bu kabullerin değişmesiyle ulaşılan sonucun nasıl etkilendiği açıklanmalıdır.

Karşılaştırma, yorumlar arasında paylaşılan içerikle belirli bir yoruma bağlı sonuçların ayrılmasını da sağlamaktadır. İnfak edilecek kimselerin belirtilmesi, farklı açıklamalarda önemini korumaktadır. Buna karşılık bu kimselerin sayılmasının soruyu düzeltme amacı taşıdığı görüşü, bütün yorumlarda benimsenmemektedir. Dolayısıyla infakın toplumsal sorumluluğuna ilişkin bir sonuç ile cevabın belirli bir öğretim tarzını örneklediği iddiası farklı dayanaklar gerektirir. İlki cevapta belirtilen kimselerden hareketle açıklanabilirken ikincisi sorunun nasıl anlaşıldığına bağlıdır.

Bir soru cümlesinin hangi amaçla söylendiğini anlamak için lafzının yanında bağlamına da bakılmalıdır. Enfâl 8/1'in bir tahsis talebiyle ilişkilendirilmesi, sorunun bilgi edinmenin yanında bir karar elde etmeye de yönelik olabileceğini gösterir. Böyle bir durumda cevabın yeterliliği, verdiği bilginin miktarıyla değerlendirilemez. Talep üzerinde kimin karar vereceğinin açıklanması da cevabın işlevleri arasına girer. Bu nedenle farklı örneklerde bilgi talebi, hak iddiası ve davranış beklentisi arasındaki ilişki ayrıca incelenmelidir.

Sorumluluk bakımından da her örnekte aynı türden bir sonuca ulaşılmamaktadır. Enfâl 8/1'de tarafların aralarını düzeltmeleri açıkça istenir. Bakara 2/189'un burada incelenen ilk kısmında hilallerin vakitleri belirlemedeki faydası açıklanır. Bu faydanın ibadet ve muamelelerle ilişkisi tefsirlerde ayrıntılandırılır. İsrâ 17/85'ten hareketle bilgi iddialarının sınırlandırılmasına ilişkin geliştirilen değerlendirme ise ayrıca bir çıkarım gerektirir. Açık bir emir, bir faydanın açıklanması ve yorumdan hareketle ulaşılan sonuç aynı biçimde sunulmamalıdır.

Bu ayrımlar, başlıktaki “dikkati yönlendirmek” ifadesinin kapsamını da belirlemektedir. Bir hususun öneminin açıklanması, sorunun mutlaka yetersiz bulunduğu anlamına gelmez. Sorunun

tamamlandığını veya düzeltilildiğini söylemek için bu ilişkinin ayrıca gösterilmesi gerekir. Cevabın muhatap açısından önemini açıklamak için sorunun nasıl anlaşıldığına, cevabın ne bildirdiğine ve bu bilgilerden hangi sonuçların çıkarıldığına birlikte bakılmalıdır. Din eğitime ilişkin değerlendirmeler de bu farklılıkları koruyarak yapılmalıdır.

Din Eğitimi Açısından Değerlendirme

Soru-cevap yöntemi, din eğitiminde öğrenenin konuya etkin biçimde katılmasını sağlayabilir. Çağdaş bir camideki soru-cevap uygulamasını inceleyen Wesselhoeft, bu konuşmalarda bilgi aktarmıyla birlikte dinî otoritenin, topluluğa aidiyetin ve ahlâkî değerlendirmenin de önem taşıdığını göstermiştir (Wesselhoeft, 2010, ss. 790-792). Kur'an'daki âyetlerle günümüz camilerindeki uygulamalar farklı tarihî şartlara aittir. Bununla birlikte her iki durumda da sorunun muhtevası kadar soranlarla cevap veren arasındaki ilişki dikkate alınmalıdır.

Bu karşılaştırmadan din eğitimi için çıkarılabilecek ilk sonuç, sorunun hangi bilgiye veya ihtiyaca yöneldiğini açıklığa kavuşturmaktır. Müfessirlerin aynı soruyu farklı biçimlerde anlaması, sorunun maksadının her zaman ilk bakışta belirlenemediğini göstermektedir. Eğitimci de öğrencinin neyi öğrenmek istediğine ilişkin kendi kabulünü öğrenciyle birlikte gözden geçirmelidir. Sorunun dayandığı bir kabul tartışılacaksa, bu kabul ve ona yöneltilen eleştiri açıkça belirtilmelidir.

Bu değerlendirme, incelenen cevapların günümüz öğretim ilişkilerine doğrudan aktarılmasına dayanmamaktadır. Âyetlerde Allah'ın bildirdiği cevabı ileten Hz. Peygamber'in konumu ile bir eğitimcinin kendi yorumuyla cevap vermesi birbirinden ayrılmalıdır. Bir âyette başka bir hususun öne çıkarılması, eğitimcinin de öğrencinin sorusu yerine daha önemli bulduğu konuyu geçirmesine

kendiliğinden gerekçe oluşturmaz. Böyle bir tercih, öğrencinin sorusuyla bağlantısı bakımından açıklanmalıdır.

Cevabın daha geniş bir hususu ele alması durumunda, ilk sorunun hangi ölçüde karşılandığı da gösterilmelidir. Cevaplanabilen hususlar, açık kalan noktalar ve bunların gerekçeleri belirtilmelidir. Eğitimci, verdiği açıklamanın âyetin açık ifadesine mi, belirli bir tefsir yorumuna mı, yoksa kendi değerlendirmesine mi dayandığını ortaya koymalıdır. Kendi bilgisinin sınırlarını belirtmesi de bu sorumluluğun bir parçasıdır.

Burada önerilen yaklaşım, incelenen örneklerden hareketle cevap veren kişinin gözetmesi gereken hususları belirlemeye yöneliktir. Belirli öğrenme sonuçlarının elde edileceğine ilişkin bir kanıt sunmamaktadır. Soruyu açıklığa kavuşturmak, yapılan yorumu gerekçelendirmek ve başka bir hususa geçildiğinde bunun ilk soruyla ilişkisini göstermek, bu değerlendirmede öne çıkan sorumluluklardır.

Sonuç

Seçilmiş yes’elûneke âyetlerinin karşılaştırılması, cevabın işlevi hakkında verilen hükmün sorunun nasıl anlaşıldığına bağlı olduğunu göstermektedir. Aynı açıklama, farklı soru anlayışları içinde doğrudan cevap, tamamlama veya sorunun kuruluşuna yönelik düzeltme olarak değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle cevapta önemli bir hususun belirtilmesi, sorunun yönünün değiştirildiği sonucuna ulaşmak için yeterli değildir. Böyle bir değerlendirme, müfessirin soruya verdiği anlam ve bunu destekleyen gerekçelerle birlikte ele alınmalıdır.

Bilgi ile sorumluluk arasındaki ilişki de her örnekte farklı biçimde kurulmaktadır. Açıkça bildirilen bir davranış beklentisi, açıklanan bilginin pratik faydası ve yorumdan hareketle geliştirilen sorumluluk anlayışı birbirinden ayrılmalıdır. Bu ayrım, yorumlar

arasında paylaşılan sonuçlarla belirli bir açıklamaya baēlı sonuçların belirlenmesini saēlamaktadır.

Din eēitimi aēısından geliştirilen deēerlendirme, soruyu yō-nelten kadar cevap veren kişinin sorumluluēunu da kapsamaktadır. Eēitimcinin soru anlayışını gözden geçirmesi, açıklamasının dayanaēını belirtmesi ve başka bir hususu ele aldığında bunun soruyla ilişkisini göstermesi gerekir. Bu sonuçlar, seçilmiş dört örneēin karşılaştırılmasından hareketle geliştirilmiştir. Kur'an'daki bütün sorulara veya bütün öğretim durumlarına uygulanacak genel bir yöntem iddiası taşımamaktadır.

Kaynakça/References

- et-Taberî, M. (2001). *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Cilt 1–26). Dârü Hicr. <https://quran.ksu.edu.sa/tafseer/tabary>
- Fahredden er-Râzî, M. (1981). *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*. Dârü'l-Fikr. <https://quran-tafsir.net/alrazy>
- Hoffmann, T. (2020). The appealing Qur'an: On the rhetorical strategy of vocatives and interpellation in the Qur'an. *Journal of Qur'anic Studies*, 22(1), 5–30. <https://doi.org/10.3366/jqs.2020.0409>
- İbn Âşûr, M. (1984). *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Cilt 1–30). ed-Dârü't-Tûniyye li'n-Neşr. <https://quran-tafsir.net/ashour>
- Koçyiğit, İ. (2025a). Dynamics of Islamic theology in a pluralistic world: Benefits of a multiperspective approach for Islamic education. U. Karagedik, Ş. Yağdı, & İ. Koçyiğit (Eds.), *Islamic theological and pedagogical approaches to religious education: Interdisciplinary perspectives on contemporary challenges* içinde (ss. 245–260). Nomos. <https://doi.org/10.5771/9783748946588-245>
- Koçyiğit, İ. (2025b). Modern grids, old sources: The viability of applying modern typologies of religious diversity to medieval Islamic thought. *IJORESH Indonesian Journal of Religion Spirituality and Humanity*, 4(2), 211–236. <https://doi.org/10.18326/ijores.v4i2.211-236>
- Stewart, D. J. (2022). Approaches to the investigation of speech genres in the Qur'an. *Journal of Qur'anic Studies*, 24(1), 1–45. <https://doi.org/10.3366/jqs.2022.0489>
- Wesselhoeft, K. M. Y. (2010). Making Muslim minds: Question and answer as a genre of moral reasoning in an urban French mosque. *Journal of the American Academy of Religion*, 78(3), 790–823. <https://doi.org/10.1093/jaare/lfq051>

Yüksek, M. İ. (2020). Soru-cevap ilişkisi bağlamında hitabın umumi-
miliği. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 7(1), 53–85.
<https://doi.org/10.33718/tid.719218>

